

หนังสือธรรมะ
ทรงคุณค่า
ปฏิบัติบูชาวิไลยนา

พระธรรมเชตีย์ (จูม พนฺธุโล)

(ตาม)

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตฺถ

(ถวบ)

หนังสือธรรมะทรงคุณค่า ปฏิบัติบูชาวิไลยนา

พระธรรมเชตีย์ (ชุม พนฺธุโล) (ตาม)
พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร (ถอบ)

* * * * *

คุณชวนชื่น ชัยวานิชศิริ และบุตรหลาน

จัดพิมพ์ถวายมฤตาสักการะในโรกาสที่

พระเมธาวิสัยรส (สนอง เขมีย์ ป.ธ.๔ , น.ธ.เอก)

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส

ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่

พระราชวังมณฑลเวที

ในพระราชพิธีกาญจนาภิเษก

๑๐ มิถุนายน ๒๕๓๙

หนังสือธรรมะทรงคุณค่า

ปฏิบัติบูชาวิสาขนา

✦ พระอรรณมาดิย์ (จูม พนฺธุโล)

ถาม

✦ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

ตอบ

ปฏิบัติบูชาวิสาขนา

- ก. ถามว่า ผู้ปฏิบัติศาสนาโดยมากปฏิบัติอยู่แค่ไหน ?
- ข. ตอบว่า ปฏิบัติอยู่ภูมิภาคมาพจรกุศลโดยมาก.
- ก. ถามว่า ทำไมจึงปฏิบัติอยู่เพียงนั้น ?
- ข. ตอบว่า อรรถาธิบายของคนโดยมากยังกำหนดอยู่ในกามเห็นว่า กามารมณ์ที่ดีเป็นสุข ส่วนที่ไม่ดีเห็นว่าเป็นทุกข์จึงได้ปฏิบัติใน บุญกิริยาวัตถุ มีการฟังธรรม ให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น หรือภาวนาบ้างเล็กน้อย เพราะความมุ่งเผื่อจะได้สวรรค์สมบัติ มนุษยสมบัติ เป็นต้น ก็คงเป็นภูมิภาคมาพจรกุศลอยู่นั่นเอง เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปแล้ว ย่อมถึงสุดติบ้าง ไม่ถึงบ้าง แล้วแต่วิบากจะชัดไป เพราะไม่ใช่ नियตบุคคล คือยังไม่ปิดอบาย เพราะยังไม่ได้บรรลุโสดาปัตติผล.
- ก. ถามว่า ก็ท่านผู้ปฏิบัติที่ดีกว่านี้ไม่มีหรือ ?
- ข. ตอบว่า มี แต่ว่า น้อย.
- ก. ถามว่า น้อยเพราะเหตุอะไร ?
- ข. ตอบว่า น้อยเพราะกามทั้งหลายเท่ากับเลือดในอกของสัตว์ ยากที่จะละความยินดีในกามได้ เพราะการปฏิบัติธรรมละเอียด ต้องอาศัยกายวิเวก จิตตวิเวก จึงจะเป็นไปเพื่ออุปวิเวก เพราะเหตุนี้แลจึงทำได้ด้วยยากแต่ไม่เหลือวิสัย ต้องเป็นผู้เห็น ทุกข์จริง ๆ จึงจะปฏิบัติได้.
- ก. ถามว่า ถ้าปฏิบัติเพียงภูมิภาคมาพจรกุศล ดูไม่แปลกอะไร

เพราะเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นภูมิยามาพจรกุดอยู่แล้ว ส่วนการปฏิบัติจะให้ดีกว่าเก่าก็ต้องให้เลื่อนชั้นเป็นภูมิรูปาวจรหรือรูปาวจรแลโลกอุดร จะได้แปลกจากเก่า ?

ข. ตอบว่า ถูกแล้ว ถ้าคิดดูคนนอกพุทธกาล ท่านก็ได้บรรลุนิพพานชั้นสูง ๆ ก็มี คนในพุทธกาล ท่านก็ได้บรรลุมรรคผล มีพระโสดาบัน แลพระอรหันต์ โดยมากนี้เราก็ไม่ได้บรรลุนิพพานเป็นอันสักคนนอกพุทธกาลไม่ได้ แลไม่ได้บรรลุมรรคผลเป็นอันสักคนในพุทธกาลไม่ได้.

ก. ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนี้จักทำอย่างไรดี ?

ข. ตอบว่า ต้องทำในใจให้เห็นตามพระพุทธานุญาตที่ว่า มตฺตาสุขปริจจาคา ปสฺเส เจ วิปฺลํ สุขํ.

ถ้าว่าบุคคลเห็นซึ่งสุขอันไพบูลย์ เพราะบริจาดซึ่งสุขมีประมาณน้อยเสียไซ้ จเช มตฺตาสุขํ อีโร สมฺปสฺสํ วิปฺลํ สุขํ บุคคลผู้มีปัญญาเครื่องทรงไว้ เมื่อเล็งเห็นซึ่งสุขอันไพบูลย์พึงละเสียซึ่งสุขมีประมาณน้อย.

ก. ถามว่า สุขมีประมาณน้อยได้แก่สุขชนิดไหน ?

ข. ตอบว่า ได้แก่สุขซึ่งเกิดแต่ความยินดีในกามที่เรียกว่า อามิสสุข นี่แหละสุขมีประมาณน้อย.

ก. ถามว่า ก็สุขอันไพบูลย์ได้แก่สุขชนิดไหน ?

ข. ตอบว่า ได้แก่ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล นิพพาน ที่เรียกว่า นิรามิสสุขไม่เจือด้วยกาม นี่แหละสุขอันไพบูลย์.

ก. ถามว่า จะปฏิบัติให้ถึงสุขอันไพบูลย์จะดำเนินทางไหนดี ?

ข. ตอบว่า ก็ต้องดำเนินทางองค์มรรค ๘.

- ก. ถามว่า องค์มรรค ๘ ใคร ๆ ก็รู้ ทำไมจึงเดินกันไม่มีใครจะถูก ?
- ข. ตอบว่า เพราะองค์มรรคทั้ง ๘ ไม่มีใครเคยเดิน จึงเดินไม่ใคร่ถูก พอถูกก็เป็นพระอริยเจ้า.
- ก. ถามว่า ที่เดินไม่ถูกเพราะเหตุอะไร ?
- ข. ตอบว่า เพราะชอบเดินทางเก่าซึ่งเป็นทางชำนาญ.
- ก. ถามว่า ทางเก่านั้นคืออะไร ?
- ข. ตอบว่า ได้แก่งามสุขัลลิกานุโยคและอรรถกิลมณานุโยค
- ก. ถามว่า กามสุขัลลิกานุโยคนั้นคืออะไร ?
- ข. ตอบว่า ความทำตนให้เป็นผู้หมกมุ่นติดอยู่ในกามสุขนี้แล ชื่อว่ากามสุขัลลิกานุโยค.
- ก. ถามว่า อรรถกิลมณานุโยคได้แก่ทางไหน ?
- ข. ตอบว่า ได้แก่ผู้ปฏิบัติผิด แม้ประพฤติก่อกำไรทำตนให้ลำบากสักเพียงไร ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ซึ่ง มรรค, ผล, นิพพาน, นี่แหละเรียกว่าอรรถกิลมณานุโยค.
- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นทางทั้ง ๒ นี้ เห็นจะมีคนเดินมากกว่า มัชฌิมาปฏิปทาหลายร้อยเท่า ?
- ข. ตอบว่า แน่ทีเดียว พระพุทธเจ้าแรกตรัสรู้ จึงได้ทรงแสดงก่อนธรรมอย่างอื่น ๆ ที่มาแล้วในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เพื่อให้สาวกเข้าใจ จะได้ไม่ดำเนินในทางทั้ง ๒ มาดำเนินในทางมัชฌิมาปฏิปทา.
- ก. ถามว่า องค์มรรค ๘ ทำไมจึงยกสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นกองปัญญาขึ้นแสดงก่อน ส่วนการปฏิบัติของผู้ดำเนินทางมรรค ต้องทำศีลไปก่อน แล้วจึงทำสมาธิแลปัญญา ซึ่งเรียกว่าสิกขา

ทั้ง ๓ ?

- ข. ตอบว่า ตามความเห็นของข้าพเจ้าว่าจะเป็น ๒ ตอน ตอนแรกส่วนโลกียกุศลต้องทำศีล สมาธิ ปัญญาเป็นลำดับไป ปัญญาที่เกิดขึ้นยังไม่เห็นอริยสัจทั้ง ๔ สังโยชน์ ๓ ยังละไม่ได้ ขีตของใจเพียงนี้เป็นโลกีย์ ตอนที่เห็นอริยสัจแล้วละสังโยชน์ ๓ ได้ตอนนี้เป็นโลกุตตร.
- ก. ถามว่า ศีลจะเอาศีลชนิดไหน ?
- ข. ตอบว่า ศีลมีหลายอย่าง ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ แต่ในที่นี้ประสงค์ศีลที่เรียกว่า สมุมาวาจา สมุมากมฺมุโตะ สมุมาอาชีโว แต่ต้องทำให้บริบูรณ์.
- ก. ถามว่า สมุมาวาจา คืออะไร ?
- ข. ตอบว่า มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ ปิสุณาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด ให้เขาแตกร้าวกัน ผรุสย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ สมุပ္ปาลาปา เวรมณี เว้นจากพูดโปรยประโยชน์.
- ก. ถามว่า สมุมากมฺมุโตะ การงานชอบนั้นมีกี่อย่าง ?
- ข. ตอบว่า มี ๓ อย่าง คือ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากฆ่าสัตว์ อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์ อพรหมจริยา เวรมณี เว้นจากอสังฆกรรมไม่ใช่พรหมจรรย์.
- ก. ถามว่า สมุมากมฺมุโตะ ในที่อื่น ๆ โดยมากเว้น อพฺรหฺม ส่วนในมหาสติปัฏฐานทำไมจึงเว้นกาเมสุมิจฉาจาร ?
- ข. ตอบว่า ความเห็นของข้าพเจ้าว่าที่ทรงแสดงศีล อพฺรหฺม เห็นจะเป็นด้วยรับสั่งแก่ภิกษุ เพราะว่าภิกษุเป็น พรหมจารี

บุคคลทั้งนั้น ส่วนในมหาสติปัฏฐาน ๔ ก็รับสั่งแก่ภิกษุเหมือนกัน
แต่ว่าเวลานั้นพระองค์เสด็จประทับอยู่ในหมู่ชนชาวกรู พวก
ชาวบ้านเห็นจะฟังอยู่มากท่านจึงสอนให้เว้นกามมิถาจาร
เพราะชาวบ้านมักเป็นคนมีคู่.

- ก. ถามว่า สมมาอาชีโว เลี้ยงชีวิตชอบ เว้นจากมิถาชีพ นั้น
เป็นอย่างไร ?
- ข. ตอบว่า บางแห่งท่านก็อธิบายไว้ว่า ชายสุรยาพิช ศัสตรา-
อาวุธ หรือชายสัตว์มีชีวิตต้องเอาไปฆ่าเป็นต้น เหล่านี้แหละ
เป็นมิถาชีพ.
- ก. ถามว่า ถ้าคนที่ไม่ได้ขายของเหล่านี้ ก็เป็นสมมาอาชีโว
อย่างนั้นหรือ ?
- ข. ตอบว่า ยังเป็นไปไม่ได้ เพราะวิถีของเขามีหลายอย่างนัก
เช่น ค้าขายโดยไม่ซื้อ มีการโกงตาชั่งตาตัง หรือเอารัดเอา
เปรียบอย่างใดอย่างหนึ่ง ในเวลาที่ผู้ซื้อเผลอหรือเขาไวใจ รวม
ความพูดว่าอธยาศัยของคนที่ไม่ซื้อ คิดเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น
เห็นแต่จะได้สุดแต่จะมีโอกาส จะเป็นเงินหรือของก็ดี ถึงแม้จะ
ไม่ชอบธรรม สุดแต่จะได้ เป็นเอาทั้งนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าอาการ
เหล่านี้ก็เป็นมิถาชีพทั้งสิ้น สมมาอาชีโว จะต้องเว้นทุกอย่าง
เพราะเป็นสิ่งที่คัดค้านได้มาโดยไม่ชอบธรรม.
- ก. ถามว่า สมมาวายาโม ความเพียรชอบนั้นคือเพียรอย่างไร ?
- ข. ตอบว่า สังวรปธาน เพียรระวังอกุศลวิตก ๓ ที่ยังไม่เกิดไม่
ให้เกิดขึ้น ปหานปธาน เพียร ละอกุศลวิตก ๓ ที่เกิดขึ้นแล้ว
ให้หายไป ภวานาปธาน เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไว้ให้สมบูรณ์.

- ก. ถามว่า สมุมาสติ ระลึกชอบนั้นระลึกอย่างไร ?
- ข. ตอบว่า ระลึกอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนา ระลึกถึงกาย เวทนานุปัสสนา ระลึกถึงเวทนา จิตตานุปัสสนา ระลึกถึงจิต ธมมานุปัสสนา ระลึกถึงธรรม.
- ก. ถามว่า สมุมาสมาธิ ความตั้งใจไว้ชอบ คือตั้งใจไว้อย่างไร จึงจะเป็นสมุมาสมาธิ ?
- ข. ตอบว่า คือตั้งไว้ในองค์ฌานทั้ง ๔ ที่เรียกว่า ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เหล่านี้แหละ เป็นสมุมาสมาธิ.
- ก. ถามว่า สมุมาสงกบโป ความดำริชอบนั้นดำริอย่างไร ?
- ข. ตอบว่า เนกขัมมสงกบโป ดำริออกจากกาม อพฺยาปาทสงกบโป ดำริไม่พยาบาท อวิหีสาสงกบโป ดำริในความไม่เบียดเบียน.
- ก. ถามว่า สมุมาวายาโม ก็ละอกุศลวิตก ๓ แล้ว สมุมาสงกบโป ทำไมจึงต้องดำริอีกเล่า ?
- ข. ตอบว่า ต่างกันเพราะ สมุมาวายาโมนั้น เป็นแต่เปลี่ยนอารมณ์ เช่น จิตที่ฟุ้งซ่าน หรือเป็นอกุศลก็เลิกนึกเรื่องเก่าเสีย มามี สติระลึกอยู่ในอารมณ์ที่เป็นกุศล จึงสงเคราะห์เข้าในกองสมาธิ ส่วนสมุมาสงกบโป มีปัญญาพิจารณาเห็นโทษของกาม เห็น อานิสงส์ของเนกขัมม จึงได้คิดออกจากกามด้วยอาการที่เห็น โทษ หรือเห็นโทษของพยาบาทวิหิงสา เห็นอานิสงส์ของ เมตตาการุณา จึงได้คิดละพยาบาทวิหิงสา การเห็นโทษแลเห็น อานิสงส์เช่นนี้แหละจึงผิดกับ สมุมาวายาโม ท่านจึงสงเคราะห์ เข้าไว้ในกองปัญญา.

- ก. ถามว่า สมุมหาภิภูฏฐิ ความเห็นชอบนั้นคือเห็นอย่างไร ?
- ข. ตอบว่า คือ เห็นทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่เรียกว่าอริยสัจ ๔ ความเห็นชอบอย่างนี้แหละชื่อว่า สมุมหาภิภูฏฐิ.
- ก. ถามว่า อริยสัจ ๔ นั้น มีกิจจะต้องทำอะไรบ้าง ?
- ข. ตอบว่า ตามแบบที่มีมาในธรรมจักร มีกิจ ๓ อย่าง ใน ๔ อริยสัจรวมเป็น ๑๒ คือ สัจญาณ รู้ว่าทุกข์ กิจญาณ รู้ว่า จะต้องกำหนด กตญาณ รู้ว่ากำหนดเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกข์ สมุทัยจะต้องละ แลได้ละเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกข์นิโรธจะต้อง ทำให้แจ้ง แลได้ทำให้แจ้งเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกข์นิโรธคามินี-ปฏิบัติ จะต้องเจริญ แลได้เจริญเสร็จแล้ว นี่แหละเรียกว่ากิจ ในอริยสัจทั้ง ๔.
- ก. ถามว่า ทุกข์นั้นได้แก่สิ่งอะไร ?
- ข. ตอบว่า ชันธ ๕ อายุตนะ ๖ ธาตุ ๖ นามรูป เหล่านี้เป็น ประเภททุกข์สัจ.
- ก. ถามว่า ทุกข์มีหลายอย่างนักจะกำหนดอย่างไรถูก ?
- ข. ตอบว่า กำหนดอย่างเดียวก็น่าได้ จะเป็นชันธ ๕ หรืออายุตนะ ๖ หรือธาตุ ๖ นามรูปอย่างใดอย่างหนึ่งก็น่าได้ ไม่ใช่ว่าจะต้อง กำหนดทีละหลายอย่าง แต่ว่าผู้ปฏิบัติควรารู้ไว้เพราะธรรม ทั้งหลายเหล่านี้ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา.
- ก. ถามว่า การที่จะเห็นอริยสัจก็ต้องทำวิปัสสนาด้วยหรือ ?
- ข. ตอบว่า ไม่เจริญวิปัสสนา ปัญญาจะเกิดอย่างไรได้ เมื่อ ปัญญาไม่มีจะเห็นอริยสัจทั้ง ๔ อย่างไรได้ แต่ที่เจริญวิปัสสนา กันอยู่ ผู้ที่อินทรีย์อ่อนยังไม่เห็นอริยสัจทั้ง ๔ เลย.

- ก. ถามว่า ชั้นที่ ๕ ใคร ๆ ก็รู้ทำไมจึงกำหนดทุกขีไม่ถูก ?
- ข. ตอบว่า รู้แต่ชื่อ ไม่รู้ว่าการชั้นที่ตามความเป็นจริง เพราะฉะนั้นชั้นที่ ๕ เกิดขึ้นก็ไม่ว่าเกิด ชั้นที่ ๕ ดับไปก็ไม่ว่าดับ และชั้นที่มีอาการสิ้นไปเสื่อมไปตามความเป็นจริงอย่างไรก็ไม่ทราบทั้งนั้น จึงเป็นผู้หลงประกอบด้วยวิปลาส คือไม่เที่ยงก็เห็นว่าเที่ยง เป็นทุกข์ก็เห็นว่าเป็นสุข เป็นอนัตตาก็เห็นว่าเป็นอัตตาดัตถิ เป็นอนสุกไม่งามก็เห็นว่าเป็นสุกงาม เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนสาวก ที่มาแล้วในมหาสติปัฏฐานสูตร ให้รู้จักชั้นที่ ๕ แลอายตนะ ๖ ตามความเป็นจริงจะได้กำหนดถูก.
- ก. ถามว่า ชั้นที่ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นมีลักษณะอย่างไร เมื่อเวลาเกิดขึ้นแลดับไปจะได้รู้ ?
- ข. ตอบว่า รูปคือธาตุดิน ๑๙ น้ำ ๑๒ ลม ๖ ไฟ ๔ ชื่อว่ามหาภูตรูป เป็นรูปใหญ่แลอุปาทายรูป ๒๔ เป็นรูปที่ละเอียดซึ่งอาศัยอยู่ในมหาภูตรูป ๔ เหล่านี้ ชื่อว่ารูป แต่จะแจ้งให้ละเอียดก็มากมาย เมื่ออยากทราบให้ละเอียด ก็จงไปดูเอาในแบบเกิด.
- ก. ถามว่า ก็เวทนานั้นได้แก่สิ่งอะไร ?
- ข. ตอบว่า ความเสวยอารมณ์ ซึ่งเกิดประจำอยู่ในรูปนี้แหละ คือบางครั้งก็เสวยอารมณ์เป็นสุข บางคราวก็เสวยอารมณ์เป็นทุกข์ บางคราวก็ไม่ทุกข์ ไม่สุข นี่แหละเรียกว่า เวทนา ๓ ถ้าเต็มโสมนัสโทมนัส ก็เป็นเวทนา ๕.
- ก. ถามว่า โสมนัสโทมนัสเวทนา ดูเป็นชื่อของกิเลส ทำไมจึง

เป็นขั้น ?

ข. ตอบว่า เวทนามี ๒ อย่าง คือ กายิกะเวทนา ๑ ซึ่งเกิดทางกาย ๑ เจตสิกเวทนา ๑ ซึ่งเกิดทางใจ ๑ สุขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นสุข ทุกขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นทุกข์ ๒ อย่างนี้เกิดทางกาย โสมนัสโทมนัส อทุกขมสุขเวทนา ๓ อย่างนี้เกิดทางใจ ไม่ใช่กิเลส คือเชื่อกับบางคราวอยู่ดี ๆ ก็มีความสบายใจ โดยไม่ได้อาศัยความรักความชอบก็มี หรือบางคราวไม่อาศัยโทษหรือปฏิฆะ ไม่สบายใจขึ้นเอง เช่นคนเป็นโรคหัวใจหรือโรคเส้นประสาทก็มี อย่างนี้เป็นขั้นแท้ ต้องกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ เมื่อเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏขึ้นนั้นแหละเป็นความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เมื่อเวทนาเหล่านั้นดับหายไป เป็นความดับไปแห่งเวทนา นี่แหละเป็นขั้นแท้ เป็นประเภททุกข์จ.

ก. ถามว่า เวทนานั้นอาศัยอะไรจึงเกิดขึ้น ?

ข. ตอบว่า อาศัยอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ กระทบกันเข้า ชื่อว่า ผัสสะ เป็นที่เกิดแห่งเวทนา.

ก. ถามว่า อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนาที่เกิดแต่ผัสสะ ๖ ก็ไม่ใช่กิเลสเป็นประเภททุกข์ทั้งนั้นไม่ใช่หรือ ?

ข. ตอบว่า ถูกแล้ว.

ก. ถามว่า แต่ทำไมคนเราเมื่อเวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรสหรือถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้รับอารมณ์ด้วยใจ ก็ยอมได้เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ใช่หรือ

ก็อายตนะแล ผัสสเวทนา ก็ไม่ใช่กิเลส แต่ทำไมคนเราจึงเกิด
กิเลสและความอยากขึ้นได้เล่า ?

ข. ตอบว่า เพราะไม่รู้ว่าเป็นขันธแลอายตนะ แลผัสสเวทนา
สำคัญว่าเป็นผู้เป็นคนเป็นจริงเป็นจัง จึงได้เกิดกิเลสและความ
อยาก เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงไว้ในฉกัถกะสูตรว่า
บุคคลเมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้ราคานุสัยตามนอน
ทุกข์เวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้ปฏิฆานุสัยตามนอน อทุกขม-
สุขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้อวิชชานุสัยตามนอน การทำที่สุด
แห่งทุกข์ในชาตินี้ ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้เป็นได้ ถ้าบุคคลเมื่อ
เวทนาทั้ง ๓ เกิดขึ้นก็ไม่ปล่อยให้อนุสัยทั้ง ๓ ตามนอน
การทำที่สุดแห่งทุกข์ในชาตินี้มีฐานะที่จะมีได้เป็นได้ นี่ก็เท่ากับ
ตรัสไว้เป็นคำตายตัวอยู่แล้ว.

ก. ถามว่า จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะไม่ให้อนุสัยทั้ง ๓ ตามนอน ?

ข. ตอบว่า ก็ต้องมีสติทำความรู้สึกตัวไว้ และมีสัมปชัญญะ ความ
รู้รอบคอบในอายตนะ แลผัสสเวทนาตามความเป็นจริงอย่างไร
อนุสัยทั้ง ๓ จึงจะไม่ตามนอน สมด้วยพระพุทธภาษิตใน
โสฬสปัญหาที่ ๑ ตรัส ตอบอชิตะมานพว่า สติ เตสํ นิवारณั
สติเป็นจุด ทำนบเครื่องปิดกระแสเหล่านั้น ปญญา เยตปิถียุเย
กระแสเหล่านั้นอันผู้ปฏิบัติจะละเสียได้ด้วยปัญญา แต่ในที่นั้น
ท่านประสงค์ละตัณหา แต่อนุสัยกับตัณหาก็คือเป็นกิเลสประเภท
เดียวกัน.

ก. ถามว่า เวทนาเป็นขันธแท้เป็นทุกข์สักไม่ใช่กิเลส แต่ในปฏิจ-
สมุปปาท ทำไมจึงมีเวทนาปัจจุยัตถตา เพราะเหตุอะไร ?

ข. ตอบว่า เพราะไม่รู้จักเวทนาตามความเป็นจริง เมื่อเวทนา
อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เวทนาที่เป็นสุขก็ชอบเพลิดเพลิน
อยากได้ หรือให้คงอยู่ไม่ให้หายไปเสีย เวทนาที่เป็นทุกข์ไม่ดี
มีมา ก็ไม่ชอบประกอบด้วยปฏิฆะ อยากผลักไสไล่ขับให้หาย
ไปเสีย หรืออุทกขมสุขเวทนา ที่มีมาก็ไม่รู้. อวิชชาอนุสัยจึง
ตามนอน สมด้วยพระพุทธานิเทศในโสฬสปัญหาที ๑๓ ที่อุททะ
มานพทูลถามว่า ถล สดสฺส จรโตวิญญฺณํ อุปฺปชฺชติ เมื่อ
บุคคลประพฤตินิสิตอย่างไร ปฏิสนธิ วิญญฺณจิงจะดับ ตรัส
ตอบว่า.

อชฺฌตฺตตฺถจ พหิทฺธา จ เวทนํ นาพินฺนุทโต
เมื่อบุคคลไม่เพลิดเพลินยิ่ง ซึ่งเวทนาทั้งภายในแลภายนอก
เอว สดสฺส จรโต วิญญฺณํ อุปฺปชฺชติ
ประพฤตินิสิตอยู่อย่างนี้ ปฏิสนธิวิญญฺณจิงจะดับ.

ก. ถามว่า เวทนาอย่างไรชื่อว่าเวทนาภายนอก เวทนาอย่างไร
ชื่อว่าเวทนาภายใน ?

ข. ตอบว่า เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตะสัมผัส ชวนะสัมผัส
ชีวหาสัมผัส กายสัมผัส ๕ อย่าง นี้ชื่อว่าเวทนาที่เป็นภายนอก
เวทนาที่เกิดในฌาน เช่น ปิติหรือสุขเป็นต้น ชื่อว่าเวทนา
ภายในเกิดแต่มะโนสัมผัส.

ก. ถามว่า ปิติแลสุขก็เป็นเวทนาด้วยหรือ ?

ข. ตอบว่า ปิติแลสุขนั้นเกิดขึ้นเพราะความสงบ อาศัยความ
เพียรของผู้ปฏิบัติ ในคิริมานนทสูตร อานาปานสติ หมวดที่ ๕
กับที่ ๖ ท่านสงเคราะห์ไว้ในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เพราะฉะนั้น ปิติแลสุขจึงจัดเป็นเวทนาภายในได้.

ก. ถามว่า ที่เรียกว่านิรามิสเวทนา เสวยเวทนาไม่มีามิส คือ ไม่เจือกามคุณ เห็นจะเป็นเวทนาที่เกิดขึ้นจากจิตที่สงบนี้เอง แต่ถ้ายึดมั่นความยินดีใน รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ ที่เรียกว่ากามคุณ ๕ เวทนาที่เกิดขึ้นนั้น ก็เป็นอามิสเวทนา ถูกไหม ?

ข. ตอบว่า ถูกแล้ว.

ก. ถามว่า ส่วนเวทนาข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ส่วนสัญญาขันธ์ ความจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโผฏฐัพพะ จะขมมารมณ ๖ อย่างนี้ มีลักษณะอย่างไร เมื่อรูป สัญญา ความจำรูป เกิดขึ้นนั้น มีอาการเช่นไร แลเวลาที่ความจำรูปดับไป มีอาการเช่นไร ข้าพเจ้าอยากทราบ เพื่อจะได้กำหนดถูก ?

ข. ตอบว่า คือเราได้เห็นรูปคน หรือรูปของอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วมานึกขึ้น รูปคนหรือรูปของเหล่านั้นก็มาปรากฏขึ้นในใจ เหมือนอย่างได้เห็นจริง ๆ นี่เรียกว่าความจำรูป.

ก. ถามว่า ยังไม่เข้าใจดี ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ชาวอีกสักหน่อย ?

ข. ตอบว่า เช่นกับเมื่อเช้านี้ เราได้พบคนที่รู้จักกันหรือได้พูดกัน ครั้นคนนั้นไปจากเราแล้ว เมื่อเรานึกถึงคนนั้น รูปร่างคนนั้นก็ปรากฏชัดเจนเหมือนเวลาที่พบกัน หรือได้เห็นของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไว้ เมื่อเวลานึกขึ้นก็เห็นสิ่งนั้นชัดเจน เหมือนอย่างเวลาที่เห็นรวมเป็นรูป ๒ อย่าง คือ อุปาทินนกรูป รูปที่มีวิญญาน เช่น รูปคน หรือรูปสัตว์ อนุปาทินนกรูป รูปที่ไม่มีวิญญานครอง ได้แก่ สิ่งของต่าง ๆ หรือต้นไม้ดินหินกรวด.

- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นคนเป็นก็เป็นรูปที่มีวิญญาณ คนตายก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ อย่างนั้นหรือ ?
- ข. ตอบว่า ถูกแล้ว น่าสลดใจ ซาติเดียสเป็นได้ ๒ อย่าง.
- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นสัญญาก็เป็นเรื่องของอดีตทั้งนั้น ไม่ใช่ปัจจุบัน ?
- ข. ตอบว่า อารมณ์นั้นเป็นอดีต แต่เมื่อความจำปรากฏขึ้นในใจ เป็นสัญญาปัจจุบันนี้แหละเรียกว่าสัญญาขันธ์.
- ก. ถามว่า ถ้าไม่รู้จักสัญญา เวลาที่ความจำรูปคนมาปรากฏขึ้นในใจ ก็ไม่รู้ว่าสัญญาของตัวเอง สำคัญว่าเป็นคนจริง ๆ หรือ ความจำรูปที่ไม่มีวิญญาณมาปรากฏขึ้นในใจ ก็ไม่รู้ว่าสัญญา สำคัญว่าเป็นสิ่งเป็นของจริง ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้จะมีโทษอย่างไรบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ?
- ข. ตอบว่า มีโทษมาก เช่นนี้ถึงคนที่รัก รูปร่างของคนที่รักก็มาปรากฏกับใจ กามวิตกที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็จะงอกงาม หรือนึกถึงคนที่โกรธกัน รูปร่างของคนที่โกรธกัน นั้นก็มาปรากฏชัดเจนเหมือนได้เห็นจริง ๆ พยาบาทวิตกที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะงอกงาม หรือนึกถึงสิ่งของที่สวย ๆ งาม ๆ รูปร่างสิ่งของเหล่านั้นก็มาปรากฏในใจ เกิดความชอบใจบ้าง แหละอยากได้บ้าง เพราะไม่รู้ว่าสัญญาขันธ์ของตัวเอง สัญญาว่าสิ่งทั้งปวงเป็นจริงเป็นจังไปหมด ที่แท้ก็เหลวทั้งนั้น.
- ก. ถามว่า ก็ความเกิดขึ้นแห่งสัญญามีลักษณะอย่างไร ?
- ข. ตอบว่า เมื่อความจำรูปอย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏในใจ เป็น

ความเกิดขึ้นแห่งความจำรูป เมื่อความจำรูปเหล่านั้น ดับ
หายไปจากใจเป็นความดับไปแห่งความจำรูป.

ก. ถามว่า ความจำเสียงนั้น มีลักษณะอย่างไร ?

ข. ตอบว่า เช่นเวลาเราฟังเทศน์ เมื่อพระเทศน์จบแล้ว เรานึกขึ้น
จำได้ว่าท่านแสดงว่าอย่างนั้น ๆ หรือมีคนมาพูดเล่าเรื่องอะไร ๆ
ให้เราฟัง เมื่อเขาพูดเสร็จแล้ว เรานึกขึ้นจำถ้อยคำนั้นได้ นี่
เป็นลักษณะของความจำเสียง เมื่อความจำเสียงปรากฏขึ้นใน
ใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งความจำเสียง เมื่อความจำเสียงเหล่า
นั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งสัทสัญญา.

ก. ถามว่า คันธสัญญาความจำกลิ่นมีลักษณะอย่างไร ?

ข. ตอบว่า เช่นกับเราเคยได้กลิ่นหอมดอกไม้ หรือน้ำอบ หรือ
กลิ่นเหม็นอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ เมื่อนึกขึ้นก็จำกลิ่นหอมกลิ่น
เหม็นเหล่านั้นได้ นี่เป็นความเกิดขึ้นของความจำกลิ่น เมื่อ
ความจำกลิ่นเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่ง
คันธสัญญา.

ก. ถามว่า รสสัญญาความจำรสนั้นมีลักษณะอย่างไร ?

ข. ตอบว่า ความจำรสนั้น เมื่อเรารับประทานอาหารมีรสเปรี้ยว
หวาน จืด เค็ม หรือขม เป็นต้น เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้ว
นึกขึ้นก็จำรสเหล่านั้นได้ อย่างนี้เรียกว่า ความจำรส เมื่อ
ความจำรสปรากฏขึ้นในใจเป็นความเกิดขึ้นแห่งรสสัญญา เมื่อ
ความจำรสเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งรส
สัญญา.

ก. ถามว่า ไผภูฏัพพะสัญญานั้นมีลักษณะอย่างไร ?

- ข. ตอบว่า ความจำเครื่องกระทบทางกาย เช่นเราเดินไปเหยียบหนาม ถูกหนามยอก หรือถูกต้องเย็นร้อนอ่อนแออย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อนึกขึ้นจำความถูกต้องกระทบทางกายเหล่านั้นได้ ชื่อว่าโผฏฐัพพะสัญญา.
- ก. ถามว่า เช่นเมื่อกลางวันเราเดินไปถูกแดดร้อนจัด ครั้นกลับมาถึงบ้าน นึกถึงที่ไปถูกแดดมานั้น ก็จัดได้ว่าวันนั้นเราไปถูกแดดร้อนอย่างนี้เป็นโผฏฐัพพะสัญญาถูกไหม ?
- ข. ตอบว่า ถูกแล้ว สิ่งใดสิ่งหนึ่งมากระทบถูกต้องทางกาย เมื่อนึกคิดถึงอารมณ์เหล่านั้น, จำได้เป็นโผฏฐัพพะสัญญาทั้งนั้น เมื่อความจำโผฏฐัพพะเกิดขึ้นในใจ มีความเกิดขึ้นแห่งโผฏฐัพพะสัญญา เมื่อความจำเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งโผฏฐัพพะสัญญา.
- ก. ถามว่า ัมมสัญญามีลักษณะอย่างไร ?
- ข. ตอบว่า ัมมสัญญาความจำมัมมมณีนั่น ละเอียดยิ่งกว่าสัญญา ๕ ที่ได้อธิบายมาแล้ว.
- ก. ถามว่า ัมมมณีนั่นได้แก่สิ่งอะไร ?
- ข. ตอบว่า เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ ๓ อย่างนี้ ชื่อว่ามัมมมณีนั่น เช่นเราได้เสวยเวทนาที่เป็นสุขหรือที่เป็นทุกข์ไว้แลเวทนาเหล่านั้นดับไปแล้ว นึกขึ้นจำได้อย่างนี้ ชื่อว่าความจำเวทนา หรือเราเคยท่องบ่นอะไร ๆ จะจำได้มากก็ตามหรือจำได้น้อยก็ตาม เมื่อความจำเหล่านั้นดับไป พอนึกขึ้นถึงความจำเก่าก็มาเป็นสัญญาปัจจุบันขึ้น อย่างนี้เรียกว่าความจำสัญญา หรือเรานึกนึกเรื่องอะไร ๆ ขึ้นเองด้วยใจ เมื่อความคิดเหล่านั้น

ดับไป พอเรานึกถึงเรื่องที่เคยคิดเอาไว้วันนั้น ก็จำเรื่องนั้นได้
นี่เรียกว่าความจำสังขารขันธ์ ความจำเรื่องราวของเวทนา สัญญา
สังขารเหล่านี้แหละชื่อว่า รัมมสัญญา ความจำรัมมารมณ
เมื่อความจำรัมมารมณมาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่ง
รัมมสัญญา เมื่อความจำรัมมารมณเหล่านั้นดับหายไปจากใจ
เป็นความดับไปแห่งรัมมสัญญา.

- ก. ถามว่า แหมช่างซับซ้อนกันจริง ๆ จะสังเกตอย่างไรถูก ?
ข. ตอบว่า ถ้ายังไม่รู้จักอาการขันธ์ ก็สังเกตไม่ถูก ถ้ารู้จักแล้ว
ก็สังเกตได้ง่าย เหมือนคนที่รู้จักตัวแล้วรู้จักชื่อกัน ถึงจะพบหรือ
เห็นกันมาก ๆ คนก็รู้จักได้ทุก ๆ คน ถ้าคนที่ไม่เคยรู้จักตัว
หรือรู้จักชื่อกันมาแต่คนเดียวก็ไม่รู้จักว่า ผู้นั้นคือใคร สมด้วย
พระพุทธภาษิตในคุหฏฐกสูตรหน้า ๓๔๕ ที่ว่า สณฺณํ ปริณฺญา
วิตเรยฺย โธมํ สารุชนมากำหนดรอบรู้สัญญาแล้วจะพึงข้าม
โอฆะได้.
- ก. ถามว่า สังขารขันธ์คืออะไร ?
ข. ตอบว่า สังขารขันธ์คือความคิดความนึก.
- ก. ถามว่า สังขารขันธ์เป็นทุกขสัจหรือเป็นสมุทัย ?
ข. ตอบว่า เป็นทุกขสัจ ไม่ใช่สมุทัย.
- ก. ถามว่า ก็สังขารขันธ์ตามแบบอภิธรรมสังคหะ ท่านแจกไว้ว่า
มีบาปกรรม ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕ อัญญสมนา ๑๓ รวม
เป็นเจตสิก ๕๒ ดวงนั้นดูมีทั้งบุญทั้งบาป และไม่ใช่บุญไม่ใช่
บาปปนกัน ทำไมจึงเป็นทุกขสัจอย่างเดียว ข้าพเจ้ายังงง
น่ะ ?

ข. ตอบว่า อัญญสมนา ๑๓ ยกเวทนาสัญญาออกเสีย ๒ ชั้นที่เหลืออยู่ ๑๑ นี้แหละเป็นสังขารชั้นแท้ จะต้องกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนบาปกรรม ๑๔ นั้น เป็นสมุทัยอาศัยสังขารชั้นเกิดขึ้น เป็นส่วนปหัตถัพพธรรมจะต้องละ ส่วนโสภณเจตสิก ๒๕ นั้น เป็นภาเวตัพพธรรมจะต้องเจริญ เพราะฉะนั้นบาปกรรม ๑๔ กับโสภณเจตสิก ๒๕ ไม่ใช่สังขารแท้ เป็นแต่อาศัยสังขารชั้นเกิดขึ้น จึงมีหน้าที่จะต้องละและต้องเจริญความคิดความนึกอะไร ๆ ที่มาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งสังขารชั้น ความคิดความนึกเหล่านั้นดับหายไปจากใจ ก็เป็นความดับไปแห่งสังขารชั้น.

ก. ถามว่า วิญญานชั้นที่รู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ๖ อย่างนี้ มีลักษณะอย่างไร และเวลาเกิดขึ้นแลดับไปมีอาการอย่างไร ?

ข. ตอบว่า คือตา ๑ รูป ๑ กระพริบกันเข้า เกิดความรู้ทางตา เช่นกับเราได้เห็นคนหรือสิ่งของอะไร ๆ ก็รู้ได้คนนั้นคนนี้ หรือสิ่งนั้นสิ่งนี้ ชื่อว่าจักขุวิญญาน เมื่อรูปมาปรากฏกับตา เกิดความรู้ทางตาเป็นความเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาน เมื่อความรู้ทางตาดับหายไปเป็นความดับไปแห่งจักขุวิญญาน หรือความรู้ทางหู รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้โผฏฐัพพะทางกายมาปรากฏขึ้น ก็เป็นความเกิดขึ้นแห่งโสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน เมื่อความรู้ทางหู จมูก ลิ้น กาย หายไป ก็เป็นความดับไปแห่งโสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน เมื่อใจกับธัมมารมณ์มากระทบ

กันเข้าเกิดความรู้ทางใจเรียกว่ามโนวิญญูณ.

ก. ถามว่า ใจนั้นได้แก่สิ่งอะไร ?

ข. ตอบว่า ใจนั้นเป็นเครื่องรับสัมผัสมารมณให้เกิดความรู้ทางใจ
เหมือนอย่างตาเป็นเครื่องรับรูปให้เกิดความรู้ทางตา.

ก. ถามว่า รู้เวทนา รู้สัญญา รู้สังขารนั้น รู้อย่างไร ?

ข. ตอบว่า รู้เวทนานั้น เช่น สุขเวทนาเป็นปัจจุบันเกิดขึ้น ก็รู้
ว่าเป็นสุข หรือทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็รู้ว่าเป็นทุกข์ อย่างนี้แล
รู้เวทนา หรือสัญญาใดมาปรากฏขึ้นในใจ จะเป็นความจำรูป
หรือความจำเสียงก็ดี ก็รู้สัญญานั้น อย่างนี้เรียกว่ารู้สัญญา
หรือความคิดเรื่องอะไร ๆ ขึ้น ก็รู้ไปในเรื่องนั้นอย่างนี้ รู้สังขาร
ความรู้ เวทนา สัญญา สังขาร ๓ อย่างนี้ ต้องรู้ทางใจ
เรียกว่ามโนวิญญูณ.

ก. ถามว่า มโนวิญญูณความรู้ทางใจก็เหมือนกันกับธรรมสัญญา
ความจำสัมผัสมารมณอย่างนั้นหรือ เพราะนี้ก็รู้ว่าเวทนา สัญญา
สังขาร นั้นก็จำเวทนา สัญญา สังขาร ?

ข. ตอบว่า ต่างกัน เพราะสัญญานั้นจำอารมณ์ที่ล่วงแล้ว แต่ตัว
สัญญาเอง เป็นสัญญาปัจจุบัน ส่วนมโนวิญญูณนั้นรู้เวทนา
สัญญา สังขาร ที่เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เมื่อความรู้เวทนา สัญญา
สังขาร มาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งมโนวิญญูณ
เมื่อความรู้เวทนา สัญญา สังขาร ดับ หายไปจากใจ เป็น
ความดับไปแห่งมโนวิญญูณ.

ก. ถามว่า เช่นผงเข้าตา รู้ว่าเคืองตา เป็นรู้ทางตาใช่ไหม ?

ข. ตอบว่า ไม่ใช่ เพราะรู้ทางตานั้น หมายถึงรูปที่มากระทบกับ

ตาเกิดความรู้ขึ้น ส่วนผงเข้าตานั้นเป็นกายสัมผัส ต้องเรียกว่า
รู้โผฏฐัพพะ เพราะตานั้นเป็นกาย ผงนั้นเป็นโผฏฐัพพะ เกิด
ความรู้ขึ้น ชื่อว่ารู้ทางกาย ถ้าผงเข้าตาคนอื่น เขาวานเราไปดู
เมื่อเราได้เห็นผงเกิดความรู้ขึ้น ชื่อว่ารู้ทางตา.

ก. ถามว่า สาธุ ข้าพเจ้าเข้าใจได้ความในเรื่องนี้ชัดเจนดีแล้ว
แต่ขั้นที่ ๕ นั้นยังไม่ได้ความว่า จะเกิดขึ้นที่ละอย่างสองอย่าง
หรือว่าต้องเกิดพร้อมกันทั้ง ๕ ขั้น ?

ข. ตอบว่า ต้องเกิดขึ้นพร้อมกันทั้ง ๕ ขั้น.

ก. ถามว่า ขั้นที่ ๕ ที่เกิดพร้อมกันนั้น มีลักษณะอย่างไร ? และ
ความดับไปมีอาการอย่างไร ? ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ชาวสิกขหนอย.

ข. ตอบว่า เช่นเวลาเรานึกถึงรูปคนหรือรูปสิ่งของอย่างใดอย่าง
หนึ่ง อาการที่นึกขึ้นนั้นเป็นลักษณะของสังขารขั้นที่ ๑ รูปารัง
หรือสิ่งของเหล่านั้นมาปรากฏขึ้นในใจนี้เป็นลักษณะของรูปสัญญา
ความรู้ที่เกิดขึ้นในเวลานั้นนี้เป็นลักษณะของมโนวิญญาณ สุข
หรือทุกข์หรืออุเบกขาที่เกิดขึ้นในคราวนั้น นี่เป็นลักษณะของ
เวทนา มหาภูตรูป หรืออุปาทายรูปที่ปรากฏอยู่นั้น เป็นลักษณะ
ของรูป อย่างนี้เรียกว่าความเกิดขึ้นแห่งขั้นที่ ๑ พร้อมกันทั้ง ๕
เมื่ออาการ ๕ อย่างเหล่านั้นดับไป เป็นความดับไปแห่งขั้นที่
ทั้ง ๕.

ก. ถามว่า ส่วนนามทั้ง ๔ เกิดขึ้นและดับไปพอจะเห็นด้วย แต่
ที่ว่ารูปดับไปนั้นยังไม่เข้าใจ ?

ข. ตอบว่า ส่วนรูปนั้นมีความแปรปรวนอยู่เสมอ เช่นของเก่า
เสื่อมไป ของใหม่เกิดแทนแต่ทว่าไม่เห็นเอง เพราะรูปสันตติ

รูปที่ติดต่อเนื่องกันบังเสีย จึงแลไม่เห็น แต่ก็ลองนึกดูถึงรูปตั้งแต่เกิดมาจนถึงวันนี้เปลี่ยนไปแล้วสักเท่าไร ถ้ารูปไม่ดับก็คงไม่มีเวลาแก่แลเวลาตาย.

- ก. ถามว่า ถ้าเราจะสังเกตรหัส ๕ ว่าเวลาเกิดขึ้นแลดับไปนั้นจะสังเกตอย่างไรจึงจะเห็นได้ แลที่ว่าขันธสิ้นไปเสื่อมไปนั้นมีลักษณะอย่างไร เพราะว่าเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดขึ้นได้อีกดูเป็นของคงที่ไม่เห็นมีความเสื่อม ?
- ข. ตอบว่า พุดกับคนที่ไม่เคยเห็นความจริงนั้น ช่างน่าขันเสียเหลือเกิน วิธสังเกตรหัส ๕ นั้น ก็ต้องศึกษาให้รู้จักอาการขันธตามความเป็นจริง แล้วก็มิตติสงบความคิดอื่นเสียหมดแล้ว จนเป็นอารมณ์อันเดียวที่เรียกว่าสมาธิ ในเวลานั้นความคิดอะไร ๆ ไม่มีแล้ว ส่วนรูปนั้นหมายลมหายใจ ส่วนเวทณาก็มีแต่ปิติหรือสุข ส่วนสัญญาก็เป็นธรรมสัญญาอย่างเดียว ส่วนสังขารเวลานั้นเป็นสติกับสมาธิ หรือวิตกวิจารณ์อยู่ ส่วนวิญญาณก็เป็นแต่ความรู้อยู่ในเรื่องที่สงบนั้น ในเวลานั้นขันธ ๕ เข้าไปรวมอยู่เป็นอารมณ์เดียว ในเวลานั้นต้องสังเกตรวมปัจจุบัน ที่ปรากฏอยู่เป็นความเกิดขึ้นแห่งขันธ พออารมณ์ปัจจุบันนั้นดับไปเป็นความดับไปแห่งนามขันธ ส่วนรูปนั้นเช่นลมหายใจออกมาแล้ว พอหายใจกลับเข้าไป ลมหายใจออกนั้นก็ดับไปแล้ว ครั้นกลับมาหายใจออกอีก ลมหายใจเข้าก็ดับไปแล้ว นี่แหละเป็นความดับไปแห่งขันธทั้ง ๕ แล้วปรากฏขึ้นมาอีก ก็เป็นความเกิดขึ้นทุก ๆ อารมณ์แลขันธ ๕ ที่เกิดขึ้นดับไป ไม่ใช่ดับไปเปล่า ๆ รูปชีวิตินทรีย์ความเป็นอยู่ของนามขันธทั้ง ๕

เมื่ออารมณ์ดับไปครั้งหนึ่ง ชีวิตแลอายุของขันธทั้ง ๕ ก็สิ้นไปหมดไปทุก ๆ อารมณ์.

ก. ถามว่า วิธีสังเกตอาการขันธที่สิ้นไปเสื่อมไปนั้น หมายถึงอย่างไรหรือคิดเอา ?

ข. ตอบว่า หมายถึงก็เป็นสัญญา คิดเอาก็เป็นเจตนา เพราะฉะนั้นไม่ใช่หมายถึงไม่ใช่คิดต้องเข้าไปเห็นความจริงที่ปรากฏเฉพาะหน้า จึงจะเป็นปัญญาได้.

ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นจะดูความสิ้นไปเสื่อมไปของขันธทั้ง ๕ มิต้องตั้งพิธีทำให้เป็นสมาธิทุกคราวไปหรือ ?

ข. ตอบว่า ถ้ายังไม่เคยเห็นความจริง ก็ต้องตั้งพิธีเช่นนี้รำไป ถ้าเคยเห็นความจริงเสียแล้ว ก็ไม่ต้องตั้งพิธีทำให้เป็นสมาธิทุกคราวก็ได้ แต่พอมีสติขึ้น ความจริงก็ปรากฏเพราะเคยเห็นแล้วรู้จักความจริงเสียแล้ว เมื่อมีสติรู้ตัวขึ้นมาเวลาใด ก็เป็นสมถวิปัสสนากำกับกันไปทุกคราว.

ก. ถามว่า ที่ว่าชีวิตแลอายุของขันธสิ้นไปเสื่อมไปนั้น คือ สิ้นไปเสื่อมไปอย่างไร ?

ข. ตอบว่า เช่นเราจะมีลมหายใจอยู่ได้สัก ๑๐๐ หนก็จะตาย ถ้าหายใจเสียหนหนึ่งแล้ว ก็คงเหลืออีก ๙๙ หน หรือเราจะคิดจะนึกอะไรได้สัก ๑๐๐ หน เมื่อคิดนึกเสียหนหนึ่งแล้ว คงเหลืออีก ๙๙ หน ถ้าเป็นคนอายุยืน ก็หายใจอยู่ได้มากหน หรือคิดนึกอะไร ๆ อยู่ได้มากหน ถ้าเป็นคนอายุสั้น ก็มีลมหายใจและคิดนึกอะไร ๆ อยู่ได้น้อยหน ที่สุดก็หมดลงวันหนึ่ง เพราะจะต้องตายเป็นธรรมดา.

- ก. ถามว่า ถ้าเราจะหมายจะคิดอยู่ในเรื่องความจริงของขั้นตอนนี้จะเป็นปัญญาไหม ?
- ข. ตอบว่า ถ้าคิดเอาหมายเอา ก็เป็นสมณะ ที่เรียกว่ามรณัสสติ เพราะปัญญานั้น ไม่ใช่เรื่องหมายหรือเรื่องคิด เป็นเรื่องของความเห็นอารมณ์ปัจจุบันที่ปรากฏเฉพาะหน้าราวกับตาเห็นรูป จึงจะเป็นปัญญา.
- ก. ถามว่า เมื่อจิตสงบแล้ว ก็คอยสังเกตดูอาการขั้นที่เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เพื่อจะให้เห็นความจริง นั้นเป็นเจตนาใช่ไหม ?
- ข. ตอบว่า เวลานั้นเป็นเจตนาจริงอยู่แต่ความจริงก็ยังไม่ปรากฏ เวลาที่ความจริงปรากฏขึ้นนั้นพ้นเจตนาทีเดียว ไม่มีเจตนาเลย เป็นความเห็นที่เกิดขึ้นเป็นพิเศษต่อจากจิตที่สงบแล้ว.
- ก. ถามว่า จิตคู่กับเจตสิก ใจคู่กับธัมมารมณ มโนธาตุคู่กับธรรมชาติ ๓ คู่นี้เหมือนกันหรือต่างกัน ?
- ข. ตอบว่า เหมือนกัน เพราะว่าจิต กับมโนธาตุกับใจนั้นอย่างเดียวกัน ส่วนใจนั้นเป็นภาษาไทย ภาษาบาลีท่านเรียกว่า มโนเจตสิกนั้นก็ไต่แก่วาทนา สัญญา สังขาร ธัมมารมณนั้นก็ คือ วาทนา สัญญา สังขาร ธรรมชาตินั้นก็ คือ วาทนา สัญญา สังขาร.
- ก. ถามว่า ใจนั้นทำไมจึงไม่ใคร่ปรากฏ เวลาที่สังเกตดูก็เห็นแต่เหล่าธัมมารมณ คือ วาทนาบ้าง สัญญาบ้าง สังขารบ้าง มโนวิญญาณความรู้ทางใจบ้าง เพราะเหตุไร ใจจึงไม่ปรากฏเหมือนเหล่าธัมมารมณ กับมโนวิญญาณ ?
- ข. ตอบว่า ใจนั้นเป็นของละเอียด เห็นได้ยาก พอพวกเจตสิก-

ธรรมที่เป็นเหล่าธัมมมารมณมากกระทบเข้าก็เกิดมโนวิญญาณ ถูกผสมเป็นมโนสัมผัสเสียทีเดียว จึงแลไม่เห็นมโนธาตุได้.

- ก. ถามว่า อุเบกขาในจตุตถฌาน เป็นอุทกขมสุขเวทนาใช่หรือไม่ ?
- ข. ตอบว่า ไม่ใช่ อุทกขมสุขเวทนานั้นเป็นเจตสิกธรรม ส่วน อุเบกขาในจตุตถฌานนั้นเป็นจิต.
- ก. ถามว่า สังโยชน์ ๑๐ นั้น คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจา สีลพัตตปราคาส กามราคะ พยาบาท รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา ที่แบ่งเป็นสังโยชน์เบื้องต้น ๕ เบื้องบน ๕ นั้น ก็ส่วนสักกายทิฏฐิที่ท่านแจกไว้ ตามแบบชั้นธละ ๔ รวม ๕ ชั้นเป็น ๒๐ ที่ว่าย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนว่ามีรูปบ้าง ย่อมเห็นรูปในตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนในรูปบ้าง ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนว่ามีเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ถ้าฟังดูท่านทีละสักกายทิฏฐิได้แล้ว ดูไม่เป็นตัวเป็นตน แต่ทำไมพระโสดาบันก็ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว สังโยชน์ยังอยู่อีกถึง ๗ ข้าพเจ้าฉงนหนัก ?
- ข. ตอบว่า สักกายทิฏฐิ ที่ท่านแปลไว้ตามแบบ ไคร ๆ ฟังก็ไม่ใคร่เข้าใจ เพราะท่านแต่ก่อน ท่านพูดภาษามคธกัน ท่านเข้าใจได้ความกันดี ส่วนเราเป็นไทยถึงแปลแล้วก็ไม่เข้าใจของท่าน จึงลงความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนเสีย ดูออกจะ

แรงมากไป ควรจะนึกถึงพระโกณฑัญญะ ในธัมมจักรท่านได้ เป็นโสดาบันก่อนคนอื่น ท่านได้ความเห็นว่า ยงฺกิญฺจิ สมุทฺย-
ธมฺมํ สพฺพหนฺตํ นิโรธธมฺมํ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็น
ธรรมดา สิ่งนั้นล้วนมีความดับเป็นธรรมดา แลพระสารีบุตรพบ
พระอัสสชิ ได้ฟังอริยสัจย่อว่า.

เย ธมฺมา เหตุปฺปฬว เตสํ เหตุํ ตถาคโต เตสญฺจ โย นิโรธ
จ เอวํวาทิ มหาสมโณ

“ธรรมเหล่าใดเกิดแต่ธาตุ พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุของ
ธรรมเหล่านั้น และความดับของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะ
มีปกติกล่าวอย่างนี้” ท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ละสักกายทิฏฐิ
ได้.

- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นท่านก็เห็นความจริงของปัจจุฉนฺธ์ ถ่าย
ความเห็นผิด คือ ทิฏฐิวิปลาสเสียได้ ส่วนสิล্পพัตถกับวิจิกิจนา
๒ อย่างนั้น ทำไมจึงหมดไปด้วย ?
- ข. ตอบว่า สักกายทิฏฐินั้น เป็นเรื่องของความเห็นผิด ถึง
สิล্পพัตถก็เกี่ยวกับความเห็นว่าสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ใน
โลกจะให้ดีให้ชั่วได้ วิจิกิจนานั้นเมื่อผู้ที่ยังไม่เคยเห็นความจริง
ก็ต้องสงสัยเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นท่านที่ได้ดวงตาเห็นธรรม
คือ เห็นความจริงของสังขารทั้งปวง ส่วนสิล্পพัตถนั้น เพราะ
ความเห็นของท่านตรงแล้วจึงเป็นอจลสัทธา ไม่เห็นไปว่าสิ่งอื่น
นอกจากกรรมที่เป็นกุศลแลอกุศล จะให้ดีให้ชั่วได้ จึงเป็นอัน
ละสิล্পพัตถอยู่เอง เพราะสังโยชน์ ๓ เป็นกิเลสประเภทเดียวกัน.
- ก. ถามว่า ถ้าตอบสังโยชน์ ๓ อย่างนี้แล้ว มีขัดกันกับสักกาย-

ทวิฏฐิตามแบบที่ว่า ไม่เป็นตัวเป็นตนหรือ ?

- ข. ตอบว่า คำที่ว่าไม่เป็นตัวเป็นตนนั้น เป็นเรื่องที่เข้าใจเอาเองต่างหาก เช่น กับพระโกณฑัญญะเมื่อฟังธรรมจักร ท่านก็ละสัkkายาทิฏฐิได้แล้วทำไมจึงต้องฟังอนัตตลักษณะสูตรอีกเล่า นี่ก็ส่อให้เห็นได้ว่าท่านผู้ละสัkkายาทิฏฐิได้นั้น คงไม่ใช่เห็นว่าไม่เป็นตัวเป็นตน.
- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นที่ว่าเห็นอนัตตา ก็คือเห็นว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนอย่างนั้นหรือ ?
- ข. ตอบว่า อนัตตาในอนัตตลักษณะสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงชักพระปัญจวัคคีย์ มีเนื้อความว่าขันธ ๕ ไม่เป็นไปในอำนาจสิ่งที่ไม่เป็นไปในอำนาจบังคับไม่ได้ จึงชื่อว่าเป็นอนัตตา ถ้าขันธ ๕ เป็นอัตตาแล้วก็คงจะบังคับได้ เพราะฉะนั้นเราจึงควรเอาความว่าขันธ ๕ ที่ไม่อยู่ในอำนาจ จึงเป็นอนัตตา เพราะเหตุที่บังคับไม่ได้ ถ้าขันธ ๕ เป็นอัตตาตัวตนก็คงจะบังคับได้.
- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นเห็นอย่างไรเล่าจึงเป็นสัkkายาทิฏฐิ ?
- ข. ตอบว่า ตามความเห็นของข้าพเจ้าว่า ไม่รู้จักขันธ ๕ ตามความเป็นจริง เห็นปัญจขันธว่าเป็นตน และเที่ยงสุข เป็นตัวตนแก่นสาร และเลยเห็นไปว่าเป็นสภาวะความงามด้วย ที่เรียกว่าทวิฏฐิวิปลาส นี่แหละเป็นสัkkายาทิฏฐิ เพราะฉะนั้นจึงเป็นคู่ปรับกับ ยงฺกิลฺลิจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนุตฺตํ นิโรธธมฺมํ ซึ่งเป็นความเห็นถูกความเห็นชอบจึงถ่ายความเห็นผิดเหล่านั้นได้.
- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านที่ละสัkkายาทิฏฐิได้แล้ว อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา จะเป็นอหยาตัยได้ไหม ?

- ข. ตอบว่า ถ้าฟังดูตามแบบท่านเห็น ยงฺกิลฺลจฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพุพฺพตํ นิโรธธมฺมํ ชัดเจน อนิจฺจํ คงเป็นอริยาศัย ส่วน ทุกขํ กับ อนตฺตา ถึงจะเห็นก็ไม่เป็นอริยาศัย เข้าใจว่าถ้าเห็น ปัญฺจขันธ์ เป็นทุกข์มากเข้า กามราคะพยาบาทก็คงน้อย ถ้า เห็นปัญฺจขันธ์เป็นอนัตตามากเข้า กามราคะพยาบาทก็คงหมด ถ้าเห็นว่า สพุเพ ธมฺมา อนตฺตา ชัดเจนเข้าสังโยชน์เบื่องบน ก็คงหมด นี่เป็นส่วนความเข้าใจ แต่ตามแบบท่านก็ไม่ได้ อธิบายไว้.
- ก. ถามว่า ที่ว่าพระสกิทาคามี ทำกามราคะพยาบาทให้น้อยนั้น ดูมัวไม่ชัดเจน เพราะไม่ทราบว่ำน้อยแค่ไหน ไม่แตกหักเหมือน พระโสดาบัน พระอนาคามีแลพระอรหันต์ ?
- ข. ตอบว่า แตกหักหรือไม่แตกหักก็ใครจะไปรู้ของท่าน เพราะว่า เป็นของเฉพาะตัว.
- ก. ถามว่า ถ้าจะสันนิษฐานไปตามแนวพระปริยัติก็จะชี้ตัวอย่าง ให้เข้าใจบ้างหรือไม่ ?
- ข. ตอบว่า การสันนิษฐานนั้นเป็นของไม่แน่ ไม่เหมือนอย่างได้ รู้เองเห็นเอง.
- ก. ถามว่า แน่หรือไม่แน่ก็เอาเถิด ข้าพเจ้าอยากฟัง ?
- ข. ตอบว่า ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าเห็นว่าท่านที่ได้เป็นโสดาบันเสร็จแล้ว มีอริยาศัยใจคอซึ่งต่างกับปุถุชน ท่านได้ละกามราคะพยาบาท ส่วนหยาบถึงกับล่วงทุจริตซึ่งเป็นฝ่ายอบายคามิได้ คงเหลือ แต่อย่างกลาง อย่างละเอียดอีก ๒ ส่วน ภายหลังท่านเจริญ สมถวิปัสสนามากขึ้น ก็ละกามราคะปฏิฆะสังโยชน์อย่างกลาง

ได้อีกส่วน ๑ ข้าพเจ้าเห็นว่านี่แหละเป็นมรรคที่ ๒ ต่อมาท่าน
ประพาศปฏิบัติละเอียดเข้า ก็ละกามราคะพยายามที่เป็นอย่าง
ละเอียดได้ขาด ชื่อว่าพระอนาคามี.

ก. ถามว่า กามราคะพยายามอย่างหยาบถึงกับล่วงทุจริต หมายถึง
ทุจริตอย่างไร ?

ข. ตอบว่า หมายถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ว่าเป็นทุจริตอย่างหยาบ.

ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นพระโสดาบันท่านก็ละอกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้
เป็นสมุจเฉทหรือ ?

ข. ตอบว่า ตามความเห็นของข้าพเจ้า เห็นว่ากายทุจริต ๓ คือ
ปาณา อทินนา กาเมสุมิฉฉาจาร มโนทุจริต ๓ อภิชฌา
พยายาม มิฉฉาหิฏฐินี้ละขาดได้เป็นสมุจเฉท ส่วนวจีกรรมที่ ๔
คือมุสาวาทก็ละได้ขาด ส่วนวจีกรรมอีก ๓ ตัว คือ ปิสุณาวาจา
ผรุสวาจา สัมผัปปลาป ละได้แต่ส่วนหยาบที่ปุณฺณกกล่าวอยู่
แต่ส่วนละเอียดยังละไม่ได้ต้องอาศัยสังวรความระวังไว้.

ก. ถามว่า ที่ต้องสำรวมวจีกรรม ๓ เพราะเหตุอะไร ทำไมจึง
ไม่ขาดอย่างมุสาวาท ?

ข. ตอบว่า เป็นด้วยกามราคะกับปฏิมะสังโยชน์ทั้ง ๒ ยังละไม่
ได้.

ก. ถามว่า วจีกรรม ๓ มาเกี่ยวอะไรกับสังโยชน์ทั้ง ๒ ด้วยเล่า ?

ข. ตอบว่า บางคาบบางสมัย เป็นต้นว่ามีเรื่องที่ทำให้เกิดขึ้น
ในคนรักของท่านกับคนอื่นคนหนึ่ง ซึ่งเขาทำความไม่ดีอย่างใด
อย่างหนึ่ง จำเป็นที่จะต้องพูดครั้นพูดไปแล้วเป็นเหตุให้เขาห่าง
จากคนนั้นจึงต้องระวังส่วนปิสุณาวาจา บางคราวความโกรธ

เกิดขึ้นที่สุดจะพูดออกไป ด้วยกำลังใจที่โกรธว่าพอมหาจำเริญ
แม่มหาจำเริญ ที่เรียกว่าประชดท่าน ก็สงเคราะห์เข้าไปในผรุส-
วาจา เพราะเหตุนี้จึงต้องสำรวม ส่วนสัมผัปปลาป นั้น
ดิรัจฉานกถาต่าง ๆ มีมาก ถ้าสมัยที่เปลอสติมีคนมาพูด ก็
อาจจะพลอยพูดไปด้วยได้ เพราะเหตุนี้จึงต้องสำรวม.

- ก. ถามว่า อ้อพระโศดามันยังมีเวลาเปลอสติอยู่หรือ ?
- ข. ตอบว่า ทำไมท่านจะไม่เปลอสติ สักโยชน์ยังอยู่อีกถึง ๗ ท่าน
ไม่ใช่พระอรหันต์จะได้บริบูรณ์ด้วยสติ.
- ก. ถามว่า กามราคะ พยาบาท อย่างกลางหมายความว่าอะไร
ไหน เมื่อเกิดขึ้นจะได้รู้ ?
- ข. ตอบว่า ความรักแลความโกรธที่ปรากฏขึ้น มีเวลาสั้นหายเร็ว
ไม่ถึงกับล่องทุจจริต นี่แหละเป็นอย่างกลาง.
- ก. ถามว่า ก็กามราคะ พยาบาท อย่างละเอียดนั้นหมายถึง
อะไร แลเรียกว่าพยาบาทดูพยาบาทมาก เพราะเป็นชื่อของ
อกุศล ?
- ข. ตอบว่า บางแห่งท่านก็เรียกว่าปฏิฆะสังโยชน์ก็มี แต่ความ
เห็นของข้าพเจ้าว่า ไม่ควรเรียกพยาบาท ควรจะเรียกปฏิฆะ-
สังโยชน์ดูเหมาะสมดี.
- ก. ถามว่า ก็ปฏิฆะกับกามราคะที่อย่างละเอียดนั้นจะได้แก่อาการ
ของจิตเช่นใด ?
- ข. ตอบว่า ความกำหนัดที่อย่างละเอียด พอปรากฏขึ้นไม่ทันคิด
ออกไปก็หายทันที ส่วนปฏิฆะนั้น เช่นคนที่มีสาเหตุโกรธกันมา
แต่ก่อน ครั้นนานมาความโกรธนั้นก็หายไปแล้ว และไม่ได้นึก

ถึงเสียเลย ครั้นไปในที่ประชุมแห่งใดแห่งหนึ่ง ไปพบคนนั้นเข้า
มีอาการสะดุดใจ ไม่สนิทสนมหรือเกื้อเขิน ผิดกับคนธรรมดา
ซึ่งไม่เคยมีสาเหตุกัน ข้าพเจ้าเห็นว่าอาการเหล่านี้เป็นอย่าง
ละเอียด ควรจะเรียกปฏิฆะสังโยชน์ได้ แต่ตามแบบท่านก็
ไม่ได้อธิบายไว้.

ก. ถามว่า สังโยชน์ทั้ง ๒ นี้ เห็นจะเกิดจากคนโดยตรง ไม่ใช่
เกิดจากสิ่งของทรัพย์สินสมบัติอื่น ๆ ?

ข. ตอบว่า ถูกแล้ว เช่นวิสาขะอุบาสกเป็นพระอนาคามี ได้ยิน
ว่าหลีกจากนางธมมทินนา ไม่ได้หลีกจากสิ่งของทรัพย์สินสมบัติ
ส่วนอื่น ๆ ส่วนความโกรธหรือปฏิฆะที่เกิดขึ้น ก็เป็นเรื่องของ
คนทั้งนั้นถึงแม้จะเป็นเรื่องสิ่งของก็เกี่ยวข้องกับคน ตกลงโกรธ
คนนั่นเอง.

ก. ถามว่า ส่วนสังโยชน์เบื้องต้นนั้น ก็ได้รับความอธิบายมามาก
แล้ว แต่ส่วนสังโยชน์เบื้องบน ๕ ตามแบบที่อธิบายไว้ว่า
รูปราคะ คือ ยินดีในรูปมาน อรูปราคะยินดีในอรูปมาน ถ้า
เช่นนั้นคนที่ไม่ได้บรรลุมานสมาบัติ ๘ สังโยชน์ทั้ง ๒ ก็ไม่มี
โอกาสจะเกิดได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นสังโยชน์ ๒ ไม่มีหรือ ?

ข. ตอบว่า มี ไม่เกิดในมาน ก็ไปเกิดในเรื่องอื่น.

ก. ถามว่า เกิดในเรื่องไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้า
เข้าใจ ?

ข. ตอบว่า ความยินดีในรูปขั้น หรือความยินดีในรูป เสียง กลิ่น
รส โผฏฐัพพะนั้นชื่อว่ารูปราคะ ความยินดีในเวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ หรือยินดีในสมถวิปัสสนา หรือยินดีในส่วน

มรรคผล ที่ได้รับบรรลุเสียคุณแล้ว เหล่านี้ก็เป็นอุปราคาะได้.

ก. ถามว่า ก็ความยินดีในกาม ๕ พระอนาคามีละได้แล้วไม่ใช่ หรือ ทำไมจึงมาเกี่ยวกับสังโยชน์เบื้องบนอีกเล่า ?

ข. ตอบว่า กามมี ๒ ชั้น ไม่ใช่ชั้นเดียวที่พระอนาคามีละนั้น เป็นส่วนความกำหนัดในเมถุน ซึ่งเป็นคู่กับพยาบาท ส่วน ความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ไม่ได้เกี่ยวกับ เมถุน จึงเป็นสังโยชน์เบื้องบน คือ อุปราคาะ ส่วนความยินดี ในนามขันธ์ทั้ง ๔ หรือ สมถวิปัสสนาหรือมรรคผลขั้นต้น ๆ เหล่านี้ ชื่อว่า อุปราคาะ ซึ่งตรงกับความยินดีในธัมมารมณ์ เพราะฉะนั้นพระอรหันต์ทั้งหลายเบื่อหน่ายในรูปขันธ์ หรือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นภายนอก จึงได้สิ้นไปแห่งอุปราคาะสังโยชน์ และท่านเบื่อในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และสมถหรือวิปัสสนาที่อาศัยขันธ์ เกิดขึ้นเมื่อท่านสิ้นความ ยินดีในนามขันธ์แล้ว แม้ธรรมทั้งหลายอาศัยขันธ์เกิดขึ้นท่านก็ ไม่ยินดีได้ชื่อว่าละความยินดีในธัมมารมณ์ซึ่งคู่กับความยินดีร้าย เพราะความยินดียินดีร้ายในนามรูปหมดแล้ว ท่านจึงเป็นผู้พ้น แล้วจากความยินดียินดีร้ายในอารมณ์ ๖ จึงถึงพร้อมด้วยคุณ คือจะลึกลับยาก.

ก. ถามว่า แปลกมากยังไม่เคยได้ยินใครอธิบายอย่างนี้ ส่วน มานะสังโยชน์นั้น มีอาการอย่างไร ?

ข. ตอบว่า มานะสังโยชน์นั้นมีอาการให้วัด เช่นกับนึกถึงตัวของ ตัว ก็รู้สึกว่าเป็นเรา ส่วนคนอื่นก็เห็นว่าเป็นเขา แลเห็นว่าเรา เสมอกับเขา หรือเราสูงกว่าเขา หรือเราต่ำกว่าเขา อาการที่

วัดชนิดนี้แหละเป็นมานะสังโยชน์ ซึ่งเป็นคู่ปรับกับอนัตตาหรือ
สัพเพ ธมมา อนตตา.

- ก. ถามว่า ก็อุทธัจจสังโยชน์นั้นมีลักษณะอย่างไร เช่นพระ-
อนาคามีละสังโยชน์เบื้องต้นได้หมดแล้ว ส่วนอุทธัจจสังโยชน์
จะพึงไปทางไหน ?
- ข. ตอบว่า ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่าพึงไปในธรรม เพราะท่าน
ยังไม่เสร็จกิจจึงได้ฝึกฝายในธรรม.
- ก. ถามว่า อวิชชาสังโยชน์นั้นไม่รู้อะไร ?
- ข. ตอบว่า ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่า ไม่รู้ขั้นที่เป็นอดีต ๑
อนาคต ๑ ปัจจุบัน ๑ อริยสัจ ๔ ปฏิจสมุปบาท ๑ ความ
ไม่รู้ในที่ ๘ อย่างนี้แหละชื่อว่าอวิชชา.
- ก. ถามว่า พระเสขบุคคลท่านก็รู้อริยสัจ ๔ ด้วยกันทั้งนั้น
ทำไมอวิชชาสังโยชน์จึงยังอยู่ ?
- ข. ตอบว่า อวิชชามีหลายชั้น เพราะฉะนั้นวิชชาก็หลายชั้น
ส่วนพระเสขบุคคล มรรคผลชั้นใดที่ท่านได้บรรลุแล้ว ท่าน
ก็รู้เป็นวิชชาขึ้น ชั้นใดยังไม่รู้ ก็ยังเป็นอวิชชาอยู่ เพราะฉะนั้น
จึงหมดในขั้นที่สุด คือพระอรหันต์.
- ก. ถามว่า พระเสขบุคคลท่านเห็นอริยสัจ แต่ละต้นหาไม่ได้
มิไม่ได้ทำกิจในอริยสัจหรือ ?
- ข. ตอบว่า ท่านก็ทำทุกชั้นนั่นแหละ แต่ก็ทำตามกำลัง.
- ก. ถามว่า ที่ว่าทำตามขั้นนั้นทำอย่างไร ?
- ข. ตอบว่า เช่น พระโสดาบันได้เห็นปัญจขันธ์เกิดขึ้นดับไป ก็
ชื่อว่าได้กำหนดรู้ทุกข์ และได้ละสังโยชน์ ๓ หรือทุจริตส่วน

หยาบ ๆ ก็เป็นอันละสมุทัย ความที่สังโยชน์ ๓ สิ้นไปเป็น
ส่วนนิโรธตามขั้นของท่าน ส่วนมรรคท่านก็ได้เจริญมีกำลังพอ
ละสังโยชน์ ๓ ได้ แลท่านปิดอบายได้ ชื่อว่าทำภพคือทุกคติ
ให้หมดไป ที่ตามแบบเรียกว่า จินนิริโย มีนรกสิ้นแล้ว ส่วน
พระสกิทาคามี ก็ได้กำหนดทุกข์ คือ ปัญจขันธ์แล้ว และ
กามราคะ พยาบาทอย่างกลางได้ชื่อว่าละสมุทัย ข้อที่กาม-
ราคะ พยาบาทอย่างกลางหมดไป จึงเป็นนิโรธของท่าน ส่วน
มรรคนั้นก็เจริญมาได้เพียงละกามราคะพยาบาท อย่างกลางนี้
แหละจึงได้ทำภพชาติให้น้อยลง ส่วนพระอนาคามีทุกข์ได้
กำหนดแล้ว ละกามราคะพยาบาท ส่วนละเอียดหมดได้ชื่อว่า
ละสมุทัย กามราคะพยาบาทอย่างละเอียดที่หมดไปจึงเป็น
นิโรธของท่าน ส่วนมรรคนั้นก็ได้เจริญมาเพียงละสังโยชน์ ๕
ได้หมด แลได้สิ้นภพ คือ กามธาตุ.

- ก. ถามว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เป็นโลกีย์กับโลกุตตรนั้น
ต่างกันอย่างไร ?
- ข. ตอบว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ของผู้ปฏิบัติอยู่ในภูมิภพจร
รูปาพจร อรูปาพจร นี่แหละเป็นโลกีย์ที่เรียกว่าวิภวคามิกุศล
เป็นกุศลที่วนอยู่ในโลก ส่วนศีล สมาธิ ปัญญา ของท่าน
ผู้ปฏิบัติตั้งแต่โสดาบันแล้วไป เรียกว่าวิวิภวคามิกุศลเป็น
เครื่องข้ามขึ้นจากโลก นี่แหละเป็นโลกุตตร.
- ก. ถามว่า ท่านที่บรรลุมานถึงอรุพสมบัตติแล้ว ก็ยังเป็นโลกียอยู่
ถ้าเช่นนั้นเราจะปฏิบัติให้เป็นโลกุตตรก็เห็นจะเหลือวิสัย ?
- ข. ตอบว่า ไม่เหลือวิสัย พระพุทธเจ้าท่านจึงทรงแสดงธรรม

สั่งสอน ถ้าเหลือวิสัยพระองค์ก็คงไม่ทรงแสดง.

ก. ถามว่า ถ้าเราไม่ได้บรรลุมานชั้นสูง ๆ จะเจริญปัญญาเพื่อให้ถึงซึ่งมรรคผลผลจะได้ไหม ?

ข. ตอบว่า ได้เพราะวิธีที่เจริญปัญญาก็ต้องอาศัยสมาธิจริงอยู่ แต่ไม่ต้องถึงกับฌาน อาศัยสงบจิตที่พ้นนิวรณ์ก็พอเป็นบาทของวิปัสสนาได้.

ก. ถามว่า ความสังเกตจากกามจากอกุศลของผู้ที่บรรลุมานโลกีย์ กับความสังเกตจากกาม จากอกุศลของพระอนาคามีต่างกันอย่างไร ?

ข. ตอบว่า ต่างกันมาก ตรงกันข้ามทีเดียว.

ก. ถามว่า ทำไมจึงได้ต่างกันถึงกับตรงกันข้ามทีเดียว ?

ข. ตอบว่า ฌานที่เป็นโลกีย์ ต้องอาศัยความเพียร มีสติคอยระวังละอกุศล แลความเจริญกุศลให้เกิดขึ้นมีฌานเป็นต้น และยังต้องทำกิจที่คอยรักษาฌานนั้นไว้ไม่ให้เสื่อม ถึงแม้จะเป็นรูปฌานที่ว่าไม่เสื่อมในชาตินี้ชาติหน้าต่อ ๆ ไปก็อาจจะเสื่อมได้ เพราะเป็นกุปปกรรม.

ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้น ส่วนความสังเกตจากกามจากอกุศลของพระอนาคามีท่านไม่มีเวลาเสื่อมหรือ ?

ข. ตอบว่า พระอนาคามี ท่านละกามราคะสังโยชนกับปฏิกัมภังโยชนได้ขาด เพราะฉะนั้นความสังเกตจากกามจากอกุศลของท่านเป็นอริยาศัย ที่เป็นเองอยู่เสมอ โดยไม่ต้องอาศัยความเพียรเหมือนอย่างฌานที่เป็นโลกีย์ ส่วนวิจิกิจฉาสังโยชนนั้นหมดมาตั้งแต่เป็นโสดาบันแล้ว เพราะฉะนั้นอุทธัจจนิวรณ์ที่ฟุ้ง

ไปหาถามและพยาบาลก็ไม่มี ถึงถิ่นะมิทหรณิรณก็ไม่มี เพราะเหตุนั้นความสังัดจากถามจากอกุศลของท่านจึงไม่เสื่อม เพราะเป็นเองไม่ใช่ทำเอาเหมือนอย่างฉานโลกีย์.

- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นผู้ที่ได้บรรลุประอนาคามี ความสังัดจากถามจากอกุศล ที่เป็นเองมิไม่มีหรือ ?
- ข. ตอบว่า ถ้านึกถึงพระสัททาคามี ที่ว่าทำสังโยชน์ทั้งสองให้น้อยเบาบาง น่าจะมีความสังัดจากถามจากอกุศลที่เป็นเองอยู่บ้างแต่ก็คงจะอ่อน.
- ก. ถามว่า ที่ว่าพระอนาคามีท่านเป็นสมาธิบริสุทธิการบริบูรณ์ด้วยสมาธิ เห็นจะเป็นอย่างไรเอง ?
- ข. ตอบว่า ไม่ใช่เป็นสมาธิ เพราะว่าสมาธินั้นเป็นมรรคต้องอาศัยเจตนา เป็นส่วนภาเวตัพพธรรม ส่วนของพระอนาคามีท่านเป็นเอง ไม่มีเจตนาเป็นสัจฉิกาทัพพธรรม เพราะฉะนั้นจึงได้ต่างกันกับฉานที่เป็นโลกีย์.
- ก. ถามว่า นิรณเฑสังโยชน์นั้น ข้าพเจ้าทำไมจึงไม่รู้จักอาการคงรู้จักแต่ชื่อของนิรณเฑสังโยชน์ ?
- ข. ตอบว่า ตามแบบในมหาสติปัฏฐานพระพุทธเจ้าสอนสาวกให้รู้จักนิรณเฑสังโยชน์พระสาวกของท่านตั้งใจกำหนดสังเกตก็ละนิรณเฑสังโยชน์ได้หมดจนเป็นพระอรหันต์โดยมาก ส่วนท่านที่อินทรีย์อ่อน ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็เป็นพระเสขบุคคลส่วนเราไม่ตั้งใจไม่สังเกตเป็นแต่จำว่านิรณเฑหรือสังโยชน์ แล้วก็ตั้งกองพูดแลคิดไปจึงไม่พบตัวจริงของนิรณเฑและสังโยชน์เมื่ออาการของนิรณเฑสังโยชน์อย่างไรก็ไม่รู้จัก แล้วจะละ

อย่างไรได้.

- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นผู้ปฏิบัติทุกวันนี้ ที่รู้จักลักษณะแลอาการของนิรณันท์แลสังโยชน์จะมีบ้างไหม ?
- ข. ตอบว่า มีฌมไปชนิดที่เป็นสาวกตั้งใจรับคำสอนแลประพฤติปฏิบัติจริง ๆ.
- ก. ถามว่า นิรณันท์ ๕ เวลาที่เกิดขึ้นในใจมีลักษณะอย่างไร จึงจะทราบได้ว่า อย่างนี้คือกามฉันท์ อย่างนี้คือพยาบาท หรือ ถีนะมิทธะ อุทธัจจะกุกกุจจะ วิจิกิฉณา และมีชื่อเสียงเหมือนกับสังโยชน์ จะต่างกับกับสังโยชน์หรือว่าเหมือนกัน ขอท่านจงอธิบายลักษณะของนิรณันท์แลสังโยชน์ให้ข้าพเจ้าเข้าใจจะได้สังเกตถูก ?
- ข. ตอบว่า กามฉันทนิรณันท์ คือ ความพอใจในกาม ส่วนกามนั้น แยกเป็นสอง คือ กิเลสกามหนึ่ง วัตถุกามอย่างหนึ่ง เช่น ความกำหนัดในเมถุนเป็นต้น ชื่อว่ากิเลสกาม ความกำหนัดในทรัพย์สมบัติเงินทองที่บ้านนาสวน และเครื่องใช้สอยหรือบุตรภรรยาพวกพ้อง และสัตว์ของเลี้ยงที่เรียกว่าวิญญานกทรัพย์ อวิญญานกทรัพย์ เหล่านี้ ชื่อว่าวัตถุกาม ความคิดกำหนัดพอใจในส่วนทั้งหลายเหล่านี้ ชื่อว่ากามฉันทนิรณันท์ ส่วน พยาบาทนิรณันท์ คือ ความโกรธเคือง หรือคิดแข่งสัตว์ให้พินาศ ชื่อว่าพยาบาทนิรณันท์ ความง่วงเหงาหาวนอน ชื่อว่า ถีนะ-มิทธนิรณันท์ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ชื่อว่า อุทธัจจะกุกกุจจะนิรณันท์ ความสงสัย ในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ แลสงสัยในกรรมที่สัตว์ทำเป็นเป็นบาป หรือสงสัยในผลของกรรมเหล่านี้ เป็นต้น

ชื่อว่าวิจิกิจจารวม ๕ อย่างนี้ ชื่อว่านิวรรณ์ เป็นเครื่องกันทาง
หนทางดี.

- ก. ถามว่า กามฉันทนิวรรณ์ อธิบายเกี่ยวไปตลอดกระทั่ง
วิญญานกทรรพ์ อวิญญานกทรรพ์ ว่าเป็นวัตถุกาม ถ้าเช่น
นั้นผู้ที่ยังอยู่ครองเรือน ซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับทรัพย์สมบัติอัฐพส
เงินทองพวกพ้อง ญาติมิตร ก็จำเป็นจะต้องนึกถึงสิ่งเหล่านั้น
เพราะเกี่ยวเนื่องกับตนก็มีเป็นกามฉันทนิวรรณ์ไปหมดหรือ ?
- ข. ตอบว่า ถ้านึกตามธรรมดาโดยจำเป็นของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่
โดยไม่ได้กำหนดยินดีก็เป็นอัญญสมนา คือ เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่
บุญไม่ใช่บาป ถ้าคิดถึงวัตถุกามเหล่านั้นเกิดความยินดีพอใจ
รักใคร่เป็นห่วง ยึดถือหมกมุ่นพัวพันอยู่ในวัตถุกามเหล่านั้น
จึงจะเป็นกามฉันทนิวรรณ์ สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า
น เต กามา ยานิ จิตฺราณี โลเก อารมณฺที่วิจิตรงดงาม
เหล่าใดในโลกอารมณฺเหล่านั้นมิได้เป็นกาม สงกฺขปฺปราค
บุริสฺสฺส กาโม ความกำหนัดอันเกิดจากความดำริ นี้แหละ
เป็นกามของคน ติฏฐนฺติ จิตฺราณี ตเถว โลเก อารมณฺที่วิจิตร
งดงามในโลก ก็ตั้งอยู่อย่างนั่นเอง อเลตฺถธีรา วินยนฺติ ญนฺท
เมื่อความจริงเป็นอย่างนี้ นักปราชญ์ทั้งหลายจึงทำลายเสียได้
ซึ่งความพอใจในกามนั้น นี่ก็ทำให้เห็นชัดเจนได้ว่า ถ้าฟังตาม
คาถาพระพุทธภาษิตนี้ ถ้าคิดนึกถึงวัตถุกามตามธรรมดาก็ไม่
เป็นกามฉันทนิวรรณ์ ถ้าคิดนึกอะไร ๆ ก็เอาเป็นนิวรรณ์เสียหมด
ก็คงจะหลีกไม่พ้นนรก เพราะนิวรรณ์เป็นอกุศล.
- ก. ถามว่า พยาบาทนิวรรณ์นั้น หมายความว่าโกรธเคืองประทุษร้าย

ในคน ถ้าความกำหนัดในคน ก็เป็นกิเลสถามถูกไหม ?

ข. ตอบว่า ถูกแล้ว.

ก. ถามว่า ความง่วงเหงาหาวนอน เป็นถีนะมิทธนิรณฺโณ ถ้า
เช่นนั้นเวลาที่เรากวนอนมิเป็นนิรณฺโณทุกคราวไปหรือ ?

ข. ตอบว่า หาวนอนตามธรรมดา เป็นอาการของร่างกายที่จะต้อง
พักผ่อน ไม่เป็นถีนะมิทธนิรณฺโณ กามฉันทหรือพยาบาทที่เกิด
ขึ้นแล้วก็อ่อนกำลังลงไป หรือดับไปในสมัยนั้นมีอาการมัวซัวแล
ง่วงเหงาไม่สามารถจะระลึกถึงกุศลได้ จึงเป็นถีนะมิทธนิรณฺโณ
ถ้าหาวนอนตามธรรมดา เรายังดำรงสติสัมปชัญญะอยู่ได้จน
กว่าจะหลับไป จึงไม่ใช่นิรณฺโณ เพราะถีนะมิทธนิรณฺโณเป็นอกุศล
ถ้าจะเอาหาวนอนตามธรรมดาเป็นถีนะมิทธแล้ว เราก็คงจะพ้น
จากถีนะมิทธนิรณฺโณไม่ได้ เพราะต้องมีหาวนอนทุกวันด้วยกัน
ทุกคน.

ก. ถามว่า ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ที่ว่าเป็นอุทธัจจกุกกุจจนินรณฺโณ
นั้น หมายถึงไปในที่ใดบ้าง ?

ข. ตอบว่า ฟุ้งไปในกามฉันทบ้าง พยาบาทบ้าง แต่ในบาปกรรม
๑๔ ท่านแยกเป็นสองอย่าง อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน กุกกุจ
จ ความรำคาญใจ แต่ในนิรณฺโณ ๕ ท่านรวมไว้เป็นอย่างเดียวกัน.

ก. ถามว่า นิรณฺโณ ๕ เป็นจิตหรือเจตสิก ?

ข. ตอบว่า เป็นเจตสิกธรรมฝ่ายอกุศลประกอบกับจิตที่เป็นอกุศล.

ก. ถามว่า ประกอบอย่างไร ?

ข. ตอบว่า เช่นกามฉันทนิรณฺโณก็เกิดในจิต ที่เป็นพวกโลภะมูล
พยาบาทกุกกุจจนินรณฺโณ ก็เกิดในจิตที่เป็นโทสะมูล ถีนะมิทธ-

อุทธัจจะ วิจิกิจฉา ก็เกิดในจิตที่เป็นโมหะมูล พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบนิรวณทั้ง ๕ มาในสามัญญผลสูตร ที่ฌนิกายสัลลขันธวรรค หน้า ๘๓ ว่า กามฉันทนิรวณ เหมือนคนเป็นหนี้, พยาบาทนิรวณ เหมือนคนไข้หนัก, ถีนะมิทธนิรวณ เหมือนคนติดในเรือนจำ, อุทธัจจุกุกกัจฉนิรวณ เหมือนคนเป็นทาส, วิจิกิจฉานิรวณ เหมือนคนเดินทางกันดารมีภัยนำหวาดเสียว เพราะฉะนั้น คนที่เขาพ้นหนี้ หรือหายเจ็บหนัก หรือออกจากเรือนจำ หรือพ้นจากทาส หรือได้เดินทางถึงที่ประสงค์ พ้นภัยเกษมสำราญ เขาย่อมถึงความยินดีฉันใด ผู้ที่พ้นนิรวณทั้ง ๕ ก็ย่อมถึงความยินดีฉันนั้น แลในสังคารวสูตร ในปัจจนินาตอังกุตตรนิกาย หน้า ๒๕๗ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบนิรวณด้วยน้ำ ๕ อย่าง ว่าบุคคลจะส่องดูเงาหน้าก็ไม่เห็นฉันใด นิรวณทั้ง ๕ เมื่อเกิดขึ้นก็ไม่เห็นธรรมความดี ความชอบฉันนั้น กามฉันทนิรวณ เหมือนน้ำที่ระคนด้วยสีต่าง ๆ เช่น สีครั่ง สีชมพู เป็นต้น พยาบาทนิรวณ เหมือนน้ำร้อนที่เดือดพล่าน ถีนะมิทธนิรวณ เหมือนน้ำที่มีจอกแหนบปิดเสียหมด อุทธัจจุกุกกัจฉนิรวณ เหมือนน้ำที่คลีนเป็นระลอก วิจิกิจฉานิรวณ เหมือนน้ำที่ขุ่นข้นเป็นโคลนตม เพราะฉะนั้น น้ำ ๕ อย่างนี้ บุคคลไม่อาจส่องดูเงาหน้าของตนได้ฉันใด นิรวณทั้ง ๕ ที่เกิดขึ้นครอบงำใจของบุคคลไม่ให้เห็นธรรมความดีความชอบได้ก็ฉันนั้น.

- ก. ถามว่า ทำไมคนเราเวลาไข้หนักใกล้จะตาย ก็ทำบาปกรรม ความชั่วอะไรไม่ได้แล้วจะกล่าววาทุจริต ปากก็พูดไม่ได้ จะ

ล่วงทำกายทุจริต มือแลเท้าก็ไหวไม่ได้แล้ว ยังเหลือแต่ความคิด นึกทางใจนิดเดียวเท่านั้น ทำไมใจประกอบด้วยนิรณฺโณ จึงไปทุกคติได้ ดูไม่น่าจะเป็นบาปกรรมโตใหญ่อะไรเลย ข้อนี้ น่าอัศจรรย์นัก ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ?

- ข. ตอบว่า กิเลสเป็นเหตุให้ก่อกรรม ๆ เป็นเหตุให้ก่อวิบาก ที่เรียกว่าไตรภว นั้น เช่น อนุสัย หรือสังโยชน ที่เกิดขึ้นในเวลา นั้นชื่อว่ากิเลสวัฏ ผู้ที่ไม่เคยประพฤติปฏิบัติก็ทำในใจไม่แยบคาย ที่เรียกว่า อโยนิโส คิดต่อออกไป เป็นนิรณฺโณ ๕ หรืออุปกิเลส ๑๖ จึงเป็นกรรมวัฏฝ่ายบาป ถ้าดับจิตไปในสมัยนั้น จึงได้ วิบากวัฏที่เป็นส่วนทุกคติ เพราะกรรมวัฏฝ่ายบาปส่งให้อุปมา เหมือนคนปลุกต้นไม้ ไปนำพืชพันธุ์ของไม้ที่เบื้อเมามาปลูกไว้ ต้นแลใบที่เกิดขึ้นนั้น ก็เป็นของเบื้อเมา แม้ผลแลดอกที่ออกมา ก็เป็นของเบื้อเมา ตามพืชพันธุ์เดิมซึ่งนำมาปลูกไว้ชนิดเดียว แต่ก็กลายเป็นต้นโตใหญ่ไปได้เหมือนกัน ข้อนี้ฉันใด จิตที่ เสร้าหมองเวลาตาย ก็ไปทุกคติได้ฉันนั้น แลเหมือนพืชพันธุ์ แห่งผลไม้ที่ดี มีกลิ่นหอมมีรสหวาน บุคคลไปนำพืชพันธุ์มา ชนิดเดียวปลูกไว้แม้ต้นแลใบก็เป็นไม้ที่ดี ทั้งผลแลดอกออกมา ก็ใช้แลรับประทานได้ตามความประสงค์ เพราะอาศัยพืชที่ดีซึ่ง นำมาชนิดเดียวปลูกไว้ ข้อนี้ฉันใด จิตที่เป็นกุศลผ่องใสแล้วตาย ในเวลานั้น จึงไปสู่สุคติได้สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ว่า จิตฺเต สงฺกิลิฏฺฐเหตุทุกคติ ปาฏิทฺถา เวลาตายจิตเสร้าหมอง แล้วทุกคติ เป็นหวังได้ จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺฐเหตุทุกคติ ปาฏิทฺถา จิตผ่องใส ไม่เสร้าหมองเวลาตายสุคติเป็นหวังได้.

- ก. ถามว่า อโยนิโสมนสิกาโร ความทำใจไม่แยบคาย โยนิ-
โสมนสิกาโร ความทำใจแยบคาย ๒ อย่างนั้น คือ ทำ
อย่างไรจึงชื่อว่าไม่แยบคาย ทำอย่างไรจึงชื่อว่าแยบคาย ?
- ข. ตอบว่า ความทำสมาธิในใจ กามฉันทนิเวศน์ที่ยังไม่เกิด
ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วถึงอกงาม ความทำปฏิจจะนิมิตไว้ในใจ
พยาบาทนิเวศน์ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วถึงอกงาม
อย่างนี้ ชื่อว่าทำใจไม่แยบคาย การทำสมาธิในใจ
กามฉันทนิเวศน์ที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อม
หายไป การทำเมตตาไว้ในใจ พยาบาทนิเวศน์ที่ยังไม่เกิดก็ไม่
เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมหายไป เช่นนี้เป็นตัวอย่าง หรือ
ความทำใจอย่างไรก็ตาม อกุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิด
ขึ้นแล้วถึงอกงาม ก็ชื่อว่าทำใจไม่แยบคาย หรือจะคิดนึก
อย่างไรก็ตามกุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็บริบูรณ์
อย่างนี้ชื่อว่าทำใจแยบคาย สมด้วยสาวกภาษิตที่พระสารี-
บุตรแสดงไว้ในพระทศุตตรสูตรหมวด ๒ ว่า โย จ เหตุ โย
จ ปจฺจโย สุตตานํ สงฺกิเลสสย ความไม่ทำใจ โดยอุบาย
อันแยบคาย เป็นเหตุด้วยเป็นปัจจัยด้วย เพื่อความเศร้าหมอง
แห่งสัตว์ทั้งหลาย ๑ โย จ เหตุ โย จ ปจฺจโย สุตตานํ
วิสุทฺธิยา ความทำใจ โดยอุบายแยบคาย เป็นเหตุด้วยเป็น
ปัจจัยด้วย เพื่อจะได้บริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย.
- ก. ถามว่า ที่ว่า อนุสัยกับสังโยชน์เป็นกิเลสวัฏ ส่วนนิเวศน์หรือ
อุปกิเลส ๑๖ ว่าเป็นกรรมวัฏเวลาที่เกิดขึ้นนั้น มีอาการต่างกัน
อย่างไร จึงจะทราบได้ว่า ประเภทนี้เป็นนิเวศน์ หรืออุปกิเลส

๑๖ ?

ข. ตอบว่า เช่น เวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้สัมผัสอารมณ์ด้วยใจ ๖ อย่างนี้ แบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนที่ดีนั้นเป็นอิฏฐารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ยินดี ส่วนอารมณ์ ๖ ที่ไม่ดีเป็นอนิฏฐารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความยินร้าย, ไม่ชอบ, โกรธเคือง ผู้ที่ยังไม่รู้ความจริง หรือไม่มีสติเวลาที่ตาเห็นรูปที่ดี ยังไม่ทันคิดว่า กระไรก็เกิดความยินดีกำหนดพอใจขึ้น แค่นี้เป็นสังโยชน์ ถ้าคิดต่อมากออกไป ก็เป็นกามฉันทนิเวรณ หรือเรียกว่า กามวิตก ก็ได้ หรือเกิดความโลภอยากได้ที่ผิดธรรม ก็เป็น อภิชฌา-วิสมโลภ ที่อยู่ในอุปกิเลส ๑๖ หรือในมโนกรรม อกุศลกรรม-มต ๑๐ ชนิดนี้ ประกอบด้วยเจตนา เป็นกรรมวิฆ्ณูฝ่ายบาป เวลาตาเห็นรูปที่ไม่ดีไม่ทันคิดว่ากระไร เกิดความไม่ชอบ หรือเป็นโทมนัสปฏิฆะขึ้นไม่ประกอบด้วยเจตนาแค่นี้เป็นปฏิฆะ-สังโยชน์ คือ กิเลสวัฏ ถ้าคิดต่อออกไปถึงโกรธเคืองประทุษร้าย ก็เป็นพยาบาทนิเวรณ หรืออุปกิเลส หรืออกุศลกรรมมต ๑๐ ชนิดนี้ ก็เป็นกรรมวิฆ्ณูฝ่ายบาป เพราะประกอบด้วยเจตนา นี้ชี้ให้ฟังเป็นตัวอย่าง แม้กิเลสอื่น ๆ ก็พึงตัดสินใจอย่างนี้ว่า กิเลสที่ไม่ตั้งใจให้เกิดก็เกิดขึ้นได้เอง เป็นพวกอนุสัยหรือสังโยชน์ เป็นกิเลสวัฏ ถ้าประกอบด้วยเจตนา คือ ยึดยาวออกไปก็เป็นกรรมวิฆ्ณู.

ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นเราจะตัดกิเลสวัฏ จะตัดอย่างไร ?

ข. ตอบว่า ต้องตัดได้ด้วยอริยมรรค เพราะสังโยชน์ก็ไม่มีเจตนา

อริยมรรคก็ไม่มีเจตนาเหมือนกัน จึงเป็นคู่ปรับสำหรับละกัน.

- ก. ถามว่า ถ้าการปฏิบัติของผู้ดำเนินยังอ่อนอยู่ ไม่สามารถจะ
ตัดได้ สังโยชน์ก็ยังคงเกิดอยู่ แล้วก็เลยเป็นกรรมวิญญูฝ่ายบาปต่อ
ออกไป มิต้องไต่วิบากวิญญูที่เป็นส่วนหุติเสียหรือ ?
- ข. ตอบว่า เพราะอย่างนั้นนะซี ผู้ที่ยังไม่ถึงโสดาบันจึงปิดอบาย
ไม่ได้.
- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นใครจะไปสวรรค์ได้บ้างเล่า ในชั้นผู้ปฏิบัติ
ที่ยังไม่ถึงโสดาบัน ?
- ข. ตอบว่า ไปได้เพราะอาศัยเปลี่ยนกรรม สังโยชน์ยังอยู่ก็จริง
ถ้าประพตติทุจจริตกาย วาจา ใจ เวลาตายใจเศร้าหมองก็ต้อง
ไปหุติ ถ้ามาตั้งใจเว้นทุจจริต อยู่ในสุจจริตทางกาย วาจา ใจ
แล้วเวลาตายก็ไม่เศร้าหมอง ก็มีสติสัมปชัญญะก็ไปสุคติได้
เพราะเจตนาเป็นตัวกรรม กรรมมี ๒ อย่าง อกุศล เป็นกรรมดำ
คือ ทุจจริต กาย วาจา ใจ สุกกุ เป็นกรรมขาว คือ สุจจริต กาย
วาจา ใจ ย่อมให้ผลต่างกัน.
- ก. ถามว่า ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ประพตติสุจจริต กาย วาจา ใจ
เวลาตายใจเศร้าหมอง มิต้องไปหุติเสียหรือ หรือผู้ที่ประพตติ
ทุจจริต กาย วาจา ใจ แต่เวลาตายใจเป็นกุศล มิไปสุคติได้
หรือ ?
- ข. ตอบว่า ก็ไปได้แหละซี ได้เคยฟังหนังสือของสมเด็จพระวันรัต
(ทับ) วัดโสมนัสบ้างหรือเปล่า เวลาลงโบสถ์ท่านเคยแสดงให้
พระเณรฟัง ภายหลังได้มาจัดพิมพ์กันขึ้น รวมกับข้ออื่น ๆ
ท่านเคยแสดงว่าภิกษุรักษาศีลบริสุทธิ์ เวลาจะตายห้วงในจิรว

ตายไปเกิดเป็นเส้น แลภิกษุอีกองค์หนึ่งเวลาใกล้จะตายนึกขึ้นได้ว่า ทำไมตะไคร้น้ำชาตามองหาเพื่อนภิกษุที่จะแสดงอาบัติก็ไม่มีใคร ใจก็กังวลอยู่อย่างนั้นแหละ ครั้นตายไปก็เกิดเป็นพญานาค แลอุบาสกอีกคนหนึ่ง เจริญกายคตาสติมาถึง ๓๐ ปี ก็ไม่ได้บรรลुकุณวิเศษอย่างใด เกิดความสงสัยในพระธรรม ตายไปเกิดเป็นจระเข้ ด้วยโทษวิจิกิจจานิวรรณ ส่วนโตเทยยะพราหมณ์นั้นไม่ใช่ผู้ปฏิบัติ ห่วงทรัพย์ที่ฝังไว้ ตายไปเกิดเป็นลูกสุนัขอยู่ในบ้านของตนเอง ด้วยโทษกามฉันทนิวรรณเหมือนกัน แลนายพรานผู้หนึ่งเคยฆ่าสัตว์มากเวลาใกล้จะตาย พระสารีบุตรไปสอนให้รับไตรสรณคมน์ จิตก็ตั้งอยู่ในกุศลยังไม่ทันจะให้ศีลนายพรานก็ตายไปสู่สุคติ ด้วยจิตที่เป็นกุศล ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ นี่ก็เป็นตัวอย่างของผู้ที่ตายใจเศร้าหมองหรือบริสุทธ์ กรรมของผู้ที่กระทำในเมื่อเวลาใกล้จะตายนั้น ชื่อว่าอาสันนกรรม ต้องให้ผลก่อนกรรมอื่น ๆ ท่านเปรียบว่าเหมือนโคอยู่ใกล้ประตูคอก แม้จะแก่ง่าลงน้อย ก็ต้องออกได้ก่อน ส่วนโคอื่นถึงจะมีกำลัง ที่อยู่ข้างใน ก็ต้องออกทีหลังข้อนี้ฉันใด กรรมที่บุคคลทำเมื่อใกล้จะตายจึงต้องให้ผลก่อนฉันนั้น.

- ก. ถามว่า ส่วนอนุสัยแลสังโยชนเป็นกิลเลสวัฏนิวรรณ์ หรืออุป-กิลเลส ๑๖ หรืออกุศลกรรมบถ ๑๐ ว่าเป็นกรรมวัฏฝ่ายบาป ส่วนกรรมวัฏฝ่ายบุญจะได้แก่อะไร ?
- ข. ตอบว่า กามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล เหล่านี้เป็นกรรมวัฏฝ่ายบุญส่งผลให้วิบากวัฏ คือมนุษยสมบัติบ้าง

สวรรคสมบัติบ้าง พรหมโลกบ้าง พอเหมาะแก่กุศลกรรมที่
ทำได้.

- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นกรรมทั้งหลาย ที่สัตว์ทำเป็นบุญก็ตาม
เป็นบาปก็ตาม ย่อมให้ผลเหมือนเงาที่ไม่พรากไปจากตนฉะนั้น
หรือ ?
- ข. ตอบว่า ถูกแล้ว สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ใน อภินท-
ปัจจเวกขณว่า กัมมสฺสโกมฺหิ เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของ ๆ ตน
กัมมทายาทो เป็นผู้รับผลของกรรม กัมมโยนิ เป็นผู้ที่มีกรรม
เป็นกำหนด กัมมพหุรุ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ กัมมปฏิ-
สฺสรโณ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นที่พึงอาศัย ยัม กัมมํ กริสฺสามิ เรา
จักทำกรรมอันใด กลุยาณํ वा ปาปกัม वा ดีหรือชั่ว ตสฺสา
ทายาทो ภวิสฺสามิ เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น.
- ก. ถามว่า อนุสัยกับสังโยชน์ ใครจะละเอียดกว่ากัน ?
- ข. ตอบว่า อนุสัยละเอียดกว่าสังโยชน์ เพราะสังโยชน์นั้น เวลา
ที่จะเกิดขึ้น อาศัยอายตนะภายในภายนอกกระทบกันเข้าแล้ว
เกิดวิญญาน ๖ ชื่อว่าผัสสะ เมื่อผู้ที่ไม่มีสติ หรือไม่รู้จักความจริง
เช่นหูกับเสียงกระทบกันเข้า เกิดความรู้ขึ้น เสียงที่ดีก็ชอบ
เกิดความยินดีพอใจ เสียงที่ไม่ดี ก็ไม่ชอบ ไม่ถูกใจ ที่โลก
เรียกกันว่าพินเสีย เช่นนี้แหละชื่อว่าสังโยชน์ จึงหยาบกว่า
อนุสัย เพราะอนุสัยนั้นย่อมตามนอนในเวทนาทั้ง ๓ เช่น
สุขเวทนาเกิดขึ้น ผู้ที่ไม่เคยรู้จักความจริง หรือไม่มีสติ ราคานุสัย
จึงตามนอน ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ปฏิฆานุสัยย่อมตามนอน
อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น อวิชขานุสัยย่อมตามนอน เพราะ

ฉะนั้นจึงละเอียดกว่าสังโยชน์ และมีพระพุทธรภาษิตรัสไว้ใน
มาตุङ्โกย วาหสูตร ว่าเด็กอ่อนที่นอนหงายอยู่ในผ้าอ้อม เพียง
จะรู้จักว่านี่ตารูป ก็ไม่มีในเด็กนั้น เพราะฉะนั้น สังโยชน์จึง
ไม่มีในเด็กที่นอนอยู่ในผ้าอ้อม แต่ว่าอนุสัยย่อมตามนอนใน
เด็กนั้นได้.

- ก. ถามว่า อนุสัยนั้นมีประจำอยู่เสมอหรือ หรือมีมาเป็นครั้ง
เป็นคราว ?
- ข. ตอบว่า มีมาเป็นครั้งเป็นคราว ถ้ามีประจำอยู่เสมอแล้วก็คงจะ
ละไม่ได้ เช่นราคานุสัยก็เพิ่งมาตามนอนในสุขเวทนา หรือ
ปฏิฆานุสัยก็เพิ่งมาตามนอนในทุกขเวทนา หรืออวิชขานุสัยก็
เพิ่งมาตามนอนในทุกขมสุขเวทนา ตามนอนได้แต่ผู้ที่ไม่รู้
ความจริงหรือไม่มีสติ ถ้าเป็นผู้ที่รู้ความจริง หรือมีสติก็ไม่ตาม
นอนได้ เรื่องนี้ได้อธิบายไว้ในเวทนาขันธแล้ว.
- ก. ถามว่า แต่เดิมข้าพเจ้าเข้าใจว่าอนุสัยตามนอนอยู่ในสันดาน
เสมอทุกเมื่อไป เหมือนอย่างขี้ตะกอนที่นอนอยู่กันโองน้ำ ถ้า
ยังไม่มีใครมาคน ก็ยังไม่ขุ่นขึ้น ถ้ามีใครมาคนก็ขุ่นขึ้นได้
เวลาที่ได้รับอารมณ์ที่ดี เกิดความกำหนดยินดีพอใจขึ้น หรือ
ได้รับอารมณ์ที่ไม่ดีก็เกิดปฏิเสธหรือความโกรธขึ้น เข้าใจว่า
นี่แหละขุ่นขึ้นมา ความเข้าใจเก่าของข้าพเจ้าผิดไปหรือ ?
- ข. ตอบว่า ก็ผิดนะซี เพราะเอานามไปเปรียบกับรูปคือโองน้ำก็เป็น
รูปที่ไม่มีวิญญาณ น้ำก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณแลขี้ตะกอน
กันโองน้ำก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณเหมือนกัน จึงขังกันอยู่ได้ ส่วน
จิตเจตสิกของเรา เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จะขังเอาอะไรไว้ได้

เพราะกิเลสเช่นอนุสัยหรือสังโยชน์ ก็อาศัยจิตเจตสิกเกิดขึ้นชั่วคราวนึง เมื่อจิตเจตสิกในคราวนั้นดับไปแล้ว อนุสัยหรือสังโยชน์จะตกค้างอยู่กับใคร ลองนึกดูเมื่อเรายังไม่เกิดความรัก ความรักนั้นอยู่ที่ไหน ก็มีขึ้นเมื่อเกิดความรักไม่ใช่หรือ หรือเมื่อความรักนั้นดับไปแล้ว ก็ไม่มีความรักไม่ใช่หรือ และความโกรธเมื่อยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่มีเหมือนกัน มีขึ้นเมื่อเวลาที่โกรธเมื่อความโกรธดับแล้ว ก็ไม่มีเหมือนกัน เรื่องนี้เป็นเรื่องที่จะเถียงเพราะไปติดสัญญาที่จำไว้นานแล้วว่า อนุสัยนอนอยู่เหมือนขี้ตะกอนที่นอนอยู่กันโอง.

- ก. ถามว่า ก็อนุสัยกับสังโยชน์ไม่มีแล้ว บางคราวทำไมจึงมีขึ้นอีกได้เล่า ข้าพเจ้าฉงนนัก แล้วยังอาสวะอีกอย่างหนึ่งที่ว่าต้องสันดานนั้น เป็นอย่างไร ?
- ข. ตอบว่า ถ้าพูดถึงอนุสัยหรืออาสวะแล้ว เราควรเอาความว่าความเคยตัวเคยใจ ที่เรียกว่ากิเลสกับवासनाที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าละได้ทั้ง ๒ อย่างที่พระอรหันตสาวกจะได้แต่กิเลสอย่างเดียวवासนาละไม่ได้ เราควรจะเอาความว่าอาสวะหรืออนุสัยกิเลสเหล่านี้เป็นความเคยใจ เช่นได้รับอารมณ์ที่ดี เคยเกิดความกำหนัดพอใจ ได้รับอารมณ์ที่ไม่ดี เคยไม่ชอบไม่ถูกใจ เช่นนี้เป็นต้น เหล่านี้แหละควรรู้สึกลงว่าเป็นเหล่าอนุสัย หรืออาสวะ เพราะความคุ้นเคยของใจ ส่วนवासนานั้น คือความคุ้นเคยของ กาย วาจา ที่ติดต่อมาจากความเคยแห่งอนุสัย เช่น คนราคะจริตมีมรรยาทเรียบร้อย หรือเป็นคนโทสะจริตมีมรรยาทไม่เรียบร้อย ส่วนราคะแลโทสะนั้นเป็นลักษณะของ

กิเลส กิริยามรรยาทที่เรียบร้อยและไม่เรียบร้อย นั้นเป็น
ลักษณะของวาสนานี้ก็ควรจะรู้ไว้.

- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นเราจะละความคุ้นเคยของใจ ในเวลาที่ได้
รับอารมณ์ที่ดีหรือที่ไม่ดีจะควรประพฤติปฏิบัติอย่างไรดี ?
- ข. ตอบว่า วิธีปฏิบัติที่จะละความคุ้นเคยอย่างเก่า คือ อนุสัย
แลสังโยชน ก็ต้องมาฝึกหัดให้คุ้นเคยในศีลแลสมณวิปัสสนา
ขึ้นใหม่ จะได้ถ่ายถอนความคุ้นเคยเก่า เช่นเหล่านุสัยหรือ
สังโยชนให้หมดไปจากสันดาน.
- ก. ถามว่า ส่วนอนุสัยกับสังโยชน ข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ส่วน
อาสวะนั้น คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ๓ อย่างนั้น
เป็นเครื่องดองสันดาน ถ้าฟังดูตามชื่อ ก็ไม่น่าจะมีเวลาว่าง
ดูเหมือนดองอยู่กับจิตเสมอไป หรือไม่ได้ดองอยู่เสมอ แต่ส่วน
ตัวข้าพเจ้าเข้าใจไว้แต่เดิมสำคัญว่าดองอยู่เสมอข้อนี้เป็นอย่างไร
ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ?
- ข. ตอบว่า ไม่รู้ว่าเอาอะไรมาชอกแซกถาม ได้ตอบไว้พร้อมกับ
อนุสัยแลสังโยชนแล้ว จะให้ตอบอีกก็ต้องอธิบายกันใหญ่ คำ
ที่ว่าอาสวะเป็นเครื่องดองนั้น ก็ต้องหมายความว่าถึงรูปอีกนั้น
แหละ เช่นกับเขาดองผักก็ต้องมีภาชนะ เช่น ผักอย่างหนึ่ง
หรือขามอย่างหนึ่งแลน้ำอย่างหนึ่ง รวมกัน ๓ อย่าง
สำหรับเช่นนั้น หรือของที่เขาทำเป็นหม้อก็ต้องมีขวดโหล
หรือน้ำเชื่อมสำหรับแช่ของ เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นรูปจึงแช่แล
ดองกันอยู่ได้ ส่วนอาสวะนั้นอาศัยนามธรรมเกิดขึ้น นามธรรม
ก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัว อาสวะก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวจะแช่แลดองกันอยู่

อย่างไรได้ นั่นเป็นพระอุปมาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง
บัญญัติขึ้นไว้ว่า อาสวะเครื่องดองสันดาน คือ กิเลสมีประเภท
๓ อย่าง เราก็เลยเข้าใจผิดถือมันเป็นอกนิเวส เห็นเป็นแช่แล
ดองเป็นของจริง ๆ จัง ๆ ไปได้ ความจริงก็ไม่มีอะไร นาม
และรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป อะไรจะมาแช่แลดองกันอยู่ได้
เพราะฉะนั้นขอให้เปลี่ยนความเห็นเสียใหม่ ที่ว่าเป็นนั่นเป็นนี่
เป็นจริงเป็นจังเสียให้ได้ ให้หมดทุกสิ่งที่ได้เข้าใจไว้แต่เก่า ๆ
แล้ว ก็ตั้งใจศึกษาเสียใหม่ให้ตรงกับความจริง ซึ่งเป็นสัมมา-
ปฏิบัติ.

ก. ถามว่า จะทำความเห็นอย่างไรจึงจะตรงกับความจริง ?

ข. ตอบว่า ทำความเห็นว่าไม่มีอะไร มีแต่สมมติแลบัญญัติ ถ้า
ถอนสมมติแลบัญญัติออกเสียแล้วก็ไม่มีอะไร หากำพูดไม่ได้
เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ชันธ ๕ आयตนะ ๖
ธาตุ ๖ นามรูปเหล่านี้ก็เพื่อให้รู้เรื่องกันเท่านั้น ส่วนชันธ
แล आयตนะ ธาตุ นามรูป ผู้ปฏิบัติควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข
ส่วนอนุสัยหรือสังโยชน อาสวะ โยคะ โอฆะ นิรวรณ
อุปกิเลสเหล่านี้เป็นสมุทัย อาศัยชันธหรือ आयตนะ หรือนาม-
รูปเกิดขึ้นนั้นเป็นสมุทัยเป็นส่วนหนึ่ง ที่ควรละ มรรคมีองค์ ๘
ยื่นเข้าก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นส่วนที่ควรเจริญ ความสิ้น
ไปแห่งกิเลส คือ อนุสัยหรือสังโยชน ชื่อว่านิโรธ เป็นส่วน
ควรทำให้แจ้ง เหล่านี้แหละเป็นความจริง ความรู้ความเห็นใน
๔ อริยสัจนี้แหละคือเห็นความจริงละ.

ก. ถามว่า สาธุ ข้าพเจ้าเข้าใจแจ่มแจ้งทีเดียว แต่เมื่ออาสวะไม่

ได้ต้องอยู่เสมอ แล้วทำไมท่านจึงกล่าวว่า เวลาที่พระอรหันต์สำเร็จขึ้นใหม่ ๆ โดยมากตามที่ได้ฟังมาในแบบท่านรู้ว่าจิตของท่านพ้นแล้วจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ข้าพเจ้าจึงเข้าใจว่าผู้ที่ยังไม่พ้นก็ต้องมีอาสวะประจำอยู่กับจิตเป็นนิตย์ไป ไม่มีเวลาว่าง กว่าที่จะพ้นได้ก็ต้องเป็นพระอรหันต์ ?

- ข. ตอบว่า ถ้าขึ้นทำความเห็นอยู่อย่างนี้ ก็ไม่มีเวลาพ้นจริงด้วย เมื่ออาสวะอยู่ประจำเป็นพื้นเพของจิตแล้วก็ใครจะละได้เล่า พระอรหันต์ก็คงไม่มีในโลกได้เหมือนกัน นี่ความจริงไม่ใช่เช่นนั้น จิตนั้นส่วนหนึ่งเป็นประเภททุกขสัจ อาสวะส่วนหนึ่งเป็นประเภทสมุทัย อาศัยจิตเกิดขึ้นชั่วคราว เมื่อจิตคราวนั้นดับไปแล้ว อาสวะที่ประกอบกับจิตในคราวนั้นก็ดับไปด้วย ส่วนอาสวะที่เกิดขึ้นได้บ่อย ๆ นั้น เพราะอาศัยการเพ่งโทษ ถ้าเราจักตั้งใจเพ่งโทษใคร ๆ อาสวะก็จะเกิดได้ด้วยยากเหมือนกัน สมด้วยพระพุทธรภาษิตที่ตรัสไว้ว่า ปรวชฺชานูปสฺสสฺส เมื่อบุคคลตามมองดู ซึ่งโทษของผู้อื่น นิจุจํ อชฺฌมาน สณฺณฺนิโน เป็นบุคคลมีความหมายจะยกโทษเป็นนิตย์ อาสวะ ตสฺส วฑฺฒนฺนฺติ อาสวะทั้งหลายย่อมเจริญขึ้นแก่บุคคลนั้น อาราสโ อาสวภฺยฺยา บุคคลนั้นเป็นผู้ห่างไกลจากธรรมที่สิ้นอาสวะ ถ้าฟังตามคาถาพระพุทธรภาษิตนี้ก็จะทำให้เราเห็นชัดได้ว่า อาสวะนั้นมีมาในเวลาที่เพ่งโทษ เรายังไม่เพ่งโทษ อาสวะก็ยังไม่มีมาหรือเมื่อจิตที่ประกอบด้วยอาสวะคราวนั้นดับไปแล้ว อาสวะก็ดับไปด้วย ก็เป็นอันไม่เหมือนกัน การที่เห็นว่าอาสวะมีอยู่เสมอจึงเป็นความเห็นผิด.

- ก. ถามว่า อาสวะ ๓ นั้น กามาสวะเป็นกิเลสประเภทรัก
 อวิชชาสวะเป็นกิเลสประเภทที่ไม่รู้ แต่กามาสวะนั้นไม่ได้ความ
 ว่าเป็นกิเลสประเภทไหน เคยได้ฟังตามแบบท่านว่าเป็นภพ ๑
 อย่างไรข้าพเจ้าไม่เข้าใจ ?
- ข. ตอบว่า ความไม่รู้ความจริงเป็นอวิชชาสวะ จึงได้เข้าไปชอบ
 ไว้ในอารมณ์ที่ดีมีกามเป็นต้นเป็นกามสวะ เมื่อไม่ชอบไว้ในที่ใด
 ก็เข้าไปยึดถือตั้งอยู่ในที่นั้น จึงเป็นกามาสวะนี่แหละ เข้าใจว่า
 เป็นกามาสวะ.
- ก. ถามว่า ภะพทานหมายว่าภพ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ
 ไม่ใช่หรือ ทำไมภพถึงจะมาอยู่ในใจของเราได้เล่า ?
- ข. ตอบว่า ภพที่ในใจนี้จะสำคัญนัก จึงได้ต่อให้ไปเกิดในภพ
 ข้างนอก ก็ลองสังเกตดู ตามแบบที่เราได้เคยฟังมาว่า พระ-
 อรหันต์ทั้งหลายไม่มีกิเลสประเภทรัก และไม่มีอวิชชาภะ
 ดัณฑเข้าไปเป็นอยู่ในที่ใด แลไม่มีอุปาทานความชอบความ
 ยินดียึดถือในสิ่งทั้งปวง ภพข้างนอก คือ กามภพ รูปภพ
 อรูปภพ ตลอดกระทั่งภพ คือ สุตทวาราสของท่านนั้นจึงไม่มี.
- ก. ถามว่า อาสวะ ๓ ไม่เห็นมีกิเลสประเภทโกรธ แต่ทำไม
 การเพ่งโทษนั้นเป็นกิเลสเกลียดชังขาดเมตตากฤณา เพราะ
 อะไรจึงได้มาทำให้อาสวะเกิดขึ้น ?
- ข. ตอบว่า เพราะความเข้าไปชอบไปเป็นอยู่ในสิ่งใดที่ถูกใจของตน
 ครั้นเข้ามาทำที่ไม่ชอบไม่ถูกใจจึงได้เข้าไปเพ่งโทษ เพราะ
 สาเหตุที่เข้าไปชอบไปถูกใจเป็นอยู่ในสิ่งใดไว้ซึ่งเป็นสายขนวน
 เดียวกัน อาสวะทั้งหลายจึงได้เจริญแก่บุคคลนั้น.

ก. ถามว่า ความรู้นั้นมีหลายอย่าง เช่นกับวิญญูณ ๖ คือ ความรู้ทาง หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือความรู้ในเรื่องโลก โกรธ หลง วิชา พยาบาท หรือรู้ไปในเรื่องความอยาก ความต้องการ หรือคนที่หยิบเล็กหยิบน้อยนิดหน่อยก็โกรธเขาก็คือเขารู้ทั้งนั้น ส่วนความรู้ในรูปฌานหรือรูปฌาน ก็เป็นความรู้ชนิดหนึ่ง ส่วนปัญญาที่รู้เห็นไตรลักษณ์แลอริยสัจก็เป็นความรู้เหมือนกัน ส่วนวิชา ๓ หรือวิชา ๘ ก็เป็นความรู้พิเศษอย่างยิ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ ควรจะแบ่งความรู้เหล่านี้เป็นประเภทไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจจะได้ไม่ปนกัน.

ข. ตอบว่า ควรแบ่งความรู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นประเภททุกขสัจ เป็นส่วนที่ควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข ส่วนความโลภ ความโกรธ ความหลง วิชา พยาบาท ความอยากความต้องการเป็นสมุทัย เป็นส่วนควรละ ความรู้ในรูปฌานแลรูปฌาน แลความรู้ในไตรลักษณ์ หรืออริยสัจเป็นมรรค เป็นส่วนที่ควรเจริญ วิชา ๓ หรือวิชา ๘ นั้นเป็นนิโรธเป็นส่วนควรทำให้แจ้ง.

ก. ถามว่า อะไร ๆ ก็เอาเป็นอริยสัจ ๔ เกือบจะไม่มีเรื่องอื่นพูดกัน ?

ข. ตอบว่า เพราะไม่รู้อริยสัจทั้ง ๔ แลไม่ทำหน้าที่กำหนดทุกข ละสมุทัยแลทำนิโรธให้แจ้งแลเจริญมรรค จึงได้ร้อนใจกันไปทั้งโลก ท่านผู้ทำกิจถูกตามหน้าที่ของอริยสัจทั้ง ๔ ท่านจึงไม่มีความร้อนใจ ที่พวกเราต้องกราบไหว้ทุกวัน ข้าพเจ้าจึงชอบ

พูดถึงอริยสัจ.

- ก. ถามว่า ตามที่ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า สอุปาทิเสสนิพพานนั้น ได้แก่พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ อนุปาทิเสสนิพพานนั้นได้แก่พระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว ถ้าเช่นนั้น ท่านคงหมายความว่าถึงเศษนามรูป เนื้อแลกระดูกที่เหลืออยู่นี้อย่างไร ?
- ข. ตอบว่า ไม่ใช่ ถ้าเศษเนื้อเศษกระดูกทั้งหมดแล้วว่า เป็นอนุปาทิเสสนิพพาน เช่นนั้นใคร ๆ ตายก็คงเป็นอนุปาทิเสสนิพพานได้เหมือนกัน เพราะเนื้อแลกระดูกชีวิตจิตใจก็ต้องหมดไปเหมือนกัน.
- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นนิพพานทั้ง ๒ อย่างนี้จะเอาอย่างไรเล่า ?
- ข. ตอบว่า เรื่องนี้มีพระพุทธภิกษุตรัสสอุปาทิเสสนสูตรแก่พระสารีบุตร ในอังคุตตรนิกายนวกนิบาตหน้า ๓๑ ความสังเขปว่า วันหนึ่งเป็นเวลาเช้าพระสารีบุตรไปเที่ยวบิณฑบาต มีพวกปริพพาชกพูดกันว่า ผู้ที่ได้บรรลุสอุปาทิเสส ตายแล้วไม่พ้นนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปרטวิสัย อบายทุกติวินิบาต ครั้นพระสารีบุตรกลับจากบิณฑบาตแล้วจึงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลตามเนื้อความที่พวกปริพพาชกเขาพูดกันอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่าสอุปาทิเสสบุคคล ๙ จำพวก คือ พระอนาคามี ๕ จำพวก พระสกิทาคามี จำพวกหนึ่ง พระโสดาบัน ๓ จำพวก ตายแล้วพ้นจากนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปרטวิสัย อบายทุกติวินิบาต ธรรมปริยายนี้ยังไม่แจ่มแจ้ง แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาณแลธรรมปริยายนี้ เราแสดงด้วยความ

ประสงค์จะตอบปัญหาที่ถามในสุภาภิเสสสูตรนี้ ไม่ได้ตรัสถึง
อนุภาภิเสส แต่ก็พอสันนิษฐานว่า อนุภาภิเสสคงเป็นส่วนของ
พระอรหันต์.

- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นท่านก็หมายความว่าถึงสังโยชน์ คือกิเลสที่ยังมีเศษเหลืออยู่ว่า เป็นสุภาภิเสสนิพพาน ส่วนสังโยชน์ที่หมดแล้วไม่มีส่วนเหลืออยู่ คือพระอรหันต์ผล ว่าเป็นอนุภาภิเสสนิพพาน ?
- ข. ตอบว่า ถูกแล้ว.
- ก. ถามว่า ถ้าเราพูดอย่างนี้ คงไม่มีใครเห็นด้วย คงว่าเราเข้าใจผิดไม่ตรงกับเขา เพราะเป็นแบบสั่งสอนกันอยู่โดยมากว่า สุภาภิเสสนิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ อนุภาภิเสสนิพพานของพระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว ?
- ข. ตอบว่า ข้าพเจ้าเห็นว่า จะเป็นอรรถกถาที่ขบ พระพุทธภาษิตไม่แตกแล้ว ก็เลยถือตามกันมา จึงมีทางคัดค้านได้ไม่มากมาย ชัดเจน เหมือนที่ทรงแสดงแก่ พระสารีบุตร ซึ่งจะไม่มีทางคัดค้านได้ หมายกิเลส นิพพานโดยตรง.
- ก. ถามว่า สุภาภิเสสสูตรนี้ ทำไมจึงได้ตรัสหลายอย่างนัก มีทั้งนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปเรตวิสัย อบายทุกคติวินิบาต ส่วนในพระสูตรอื่น ๆ ถ้าตรัสถึงอบายก็ไม่ต้องกล่าวถึงนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปเรตวิสัย อบายทุกคติวินิบาต ?
- ข. ตอบว่า เห็นจะเป็นด้วยพระสารีบุตรมากราบทูลถามหลายอย่าง ตามถ้อยคำของพวกปริพพาชกที่ได้ยินมา จึงตรัสตอบไปหลายอย่าง เพื่อให้ตรงกับคำถาม.

- ก. ถามว่า ข้างท้ายพระสูตรนี้ ทำไมจึงมีพระพุทธภาชิตรัสว่า
ธรรมปริยายนี้ ยังไม่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก
อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาท แล
ธรรมปริยายนี้เราแสดงด้วยความประสงค์จะตอบปัญหาที่ถาม ?
- ข. ตอบว่า ตามความเข้าใจของข้าพเจ้า เห็นจะเป็นด้วยพระ-
พุทธประสงค์ คงมุ่งถึงพระเสขบุคคล ถ้าได้ฟังธรรมปริยายนี้
แล้วจะได้ความอุ่มใจ ที่ไม่ต้องไปทุกติแลความเพียรเพื่อ
พระอรหันต์จะหย่อนไปท่านจึงได้ตรัสอย่างนี้.
- ก. ถามว่า เห็นจะเป็นเช่นนั้นเอง ท่านจึงตรัสว่าถ้าได้ฟังธรรม
ปริยายนี้แล้วจะประมาท ?
- ข. ตอบว่า ตามแบบที่ได้ฟังมาโดยมาก พระพุทธประสงค์ ทรง
เร่งพระสาวก ผู้ยังไม่พ้นอาสวะ ให้รีบทำความเพียรให้ถึงที่สุด
คือพระอรหันต์.
-

ต้นหาย กำไรสูญ

ต้นหาย กำไรสูญ เปรียบเสมือนคนเราบางคนที่ตั้งอกตั้งใจ
ทำงาน จะประกอบการค้าขาย หรือทำกิจการงานอะไรก็ดี
ตั้งแต่เยาว์วัยจนกระทั่งเป็นหนุ่มเป็นสาวและแก่เฒ่าแก่ชราในที่สุด
และถึงพร้อมด้วยความร่ำรวยสมบูรณ์พูนสุข สร้างบ้านสร้างเรือน
สร้างหลักฐานได้อย่างมั่นคง ตลอดจนสร้างเกียรติยศ สร้างชื่อเสียง
จนได้ลาภ ได้ยศ ได้สรรเสริญ ประสบความสำเร็จในชีวิตทางโลก
ทุกสิ่งทุกอย่าง

แต่คนบางคนก็กล่าวถึงเหล่านี้ เมื่อถึงกาลเวลาอันสมควร
ซึ่งที่จริงก็เป็นการเพียงพอแล้วสำหรับทรัพย์สินสมบัติในทางโลกที่ได้
สร้างสมมามากแล้ว ก็ควรจะหยุด เพื่อรีบสร้างสมสิ่งที่เป็นอริยทรัพย์
ในบั้นปลายของชีวิตให้มากที่สุดเท่าที่จะกระทำได้บ้าง

แต่เขาเหล่านั้นก็หาได้มีความหยุด ความยัง ความละ
ความปล่อย ความวาง ในทรัพย์สินสมบัติที่หามาได้เหล่านั้นไม่ มุ่ง
หน้าที่จะคิดอ่านประกอบกิจการงานให้มีความเจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ
ขึ้นไปเรื่อย ๆ โดยไม่คำนึงถึงว่า สักวันหนึ่งไม่ช้าก็เร็ว ความ
ตายก็ต้องมาถึงเข้าอย่างแน่นอน

ในที่สุดร่างกายของเขาก็ถึงซึ่งความแตกดับจริง ๆ และ
ย่อยยับสูญหายไป ละทิ้งทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนหามาได้ไว้ในโลกนี้ให้
กับคนอื่นทั้งหมด ไม่สามารถที่จะนำเอาทรัพย์สินสมบัติเหล่านั้นติด
ตามตนไปด้วยได้แม้แต่นิดเดียว โดยที่ตนเองมิได้ประกอบคุณงาม

ความดีในทางสร้างสมในสิ่งที่เป็นอริยทรัพย์ให้มากเท่าที่ควรเลย
ซึ่งตนเองก็มีโอกาสและโชคดียิ่งที่สุดแล้ว แต่ก็มีได้กระทำลงไป
จึงเป็นสิ่งที่น่าเสียดายที่สุดในชีวิตของเขา จึงเปรียบเสมือน ดันหยา
กำไรสูญ ดันก็คือ ร่างกายและทรัพย์สมบัติที่หามาได้ทั้งหมด
กำไรก็คือ บุญกุศลหรือสิ่งที่เป็นอริยทรัพย์ แทนที่จะได้ก็ไม่ได้
และถ้าใช้ทรัพย์สมบัติเหล่านั้นไปในทางที่ไม่ดีผิดศีลผิดธรรมอีก
ด้วยแล้ว หรือ ยึดในทรัพย์สมบัติที่หามาได้นั้นมากเกินไป ก็ยิ่งจะ
ขาดทุนเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ ดันก็หาย กำไรก็สูญ ชีวิตนี้ก็ขาดทุน
